
5 NUORTEN SUHTEET VIRANOMAIISIIN

Analysoimme tässä luvussa haastattelemiemme nuorten miesten kohtaamia viranomaisten kanssa, erittelemme niissä esiin tulevia jännitteitä ja tuomme esiin kehitystarpeita. Nuorten näkemyksiä on kiinnostavaa peilata aiemmin Suomessa tehtyjen tutkimusten antamiin kuviin rikoksia tehneiden suhtautumisesta erilaisiin auttaja- ja kontrollitahoihin. Aikuisia taparikollisia tutkineen Juha Kääriäisen (1997) mukaan heidän yhteiskuntasuhteensa piirtyi ristiriitoina ja kamppailuina viranomaisia vastaan. He eivät nähneet velvollisuudekseen seurata epäoikeudenmukaisena pitämänsä yhteiskunnan sääntöjä. Päinvastoin, miesten kunniantunto rakentui poliisien ja vanginvartijoiden vastustamisesta, harhauttamisesta ja heidän kustannuksellaan pilailusta. Tähän nähden haastattelemiemme nuorten tarinoita ei voi pitää erityisen viranomaisvastaisina – tai kritiikkiä ei ainakaan haluttu ilmaista selkeäsanaisesti. Useammin nuoret kuvasivat viranomaisia neutraalisti tyyliin ”ne tekee vain työtään”. Osa heistä arveli etnisiä vähemmistöjä edustavia nuoria kohdeltavan epätasa-arvoisesti eri viranomaistahoilla, mutta he eivät välttämättä nimenneet sitä rasismiksi. Varsinkin institutionaalisen rasismien olemassaolo kiistettiin, mikä voi johtua paitsi vahvasta individualistisesta eetoksesta nuorten puheessa, myös haastattelujen erityiskontekstista (vankila, ks. tarkemmin luku 5.5) tai siitä, että institutionaalisen rasismien teema on ylipäätään vieras suomalaisessa keskustelussa ja rasismi on puheenaiheena vaikea.

Enemmän kuin taparikollisten selontekoihin, haastattelemiemme nuorten miesten tarinoista löytyy yhtymäkohtia huumehoidossa vastoin tahtaan olevien nuorten viranomaiskohtaamisten strategioihin (Virokannas 2004, 309–317). Nämäkään nuoret eivät suoranaisesti kritisoineet viranomaisia, jotka edustivat heille lähinnä pakkoa ja rajoitteita. He eivät odottaneet tulevansa autetuiksi vaan pyrkivät selviytymään kustakin kohtaamisesta mahdollisimman helpolla. He uskoivat pystyvänsä päättämään itse elämänsä tärkeistä asioista. Vastuun kantaminen oman elämän riskeistä, virheistä ja niistä selviytymisestä on vahva teema myös haastattelemiemme nuorten tarinoissa, mutta he eivät suhtautuneet yhtä kyynisesti viranomaisiin kuin huumehoidossa olleet nuoret.

Kysyimme haastattelemiltamme nuorilta erityisesti heidän kokemuksistaan rikosoikeusjärjestelmän eri instituutioista ja viranomaistoimijoista. Seuraavassa esittämämme analyysi painottuu ja etenee pitkälti rikosprosessin etenemistä seuraten. Aivan aluksi tuomme lyhyesti esiin muutamia yleisiä havaintoja nuorten viranomaissuhteista – myös muista kuin rikosoikeudellisen järjestelmän piirissä tapahtuneista kohtaamisista (luku 5.1). Sen jälkeen esittelemme nuorten rikosten seuraamusjärjestelmän keskeisiä periaatteita ja kehityspiirteitä (luku 5.2).

Alaluvussa 5.3 analysoimme nuorten näkemyksistä poliisista, sitten nostamme esiin muutamia huomioita tuomioistuinkäsittelystä (luku 5.4) ja vankilasta nuorten kokemuksena (luku 5.5). Varsinkin näissä kolmessa luvussa puramme haastateltavien näkemyksiä rikosoikeusjärjestelmän eri viranomaisista ja instituutioista peilaamalla niitä vankilassa haastattelemamme 21-vuotiaan Ramin tarinaan. Hän oli parhaillaan suorittamassa tuomioitaan yhdeksättä kuukautta ”sekalaisista rikoksista”, pääosin huumausaine- ja väkivaltarikoksista. Hänen tarinansa ei ole kaikkein edustavin vaan monessa suhteessa poikkeuksellinen haastatteluaineistossa. Kuitenkin se tuo esiin kiinnostavalla tavalla rikosoikeusjärjestelmän eri viranomaiskohtaamisten ulottuvuuksia, joista haastatelluilla oli monenlaisia mielipiteitä. Valaisemme niitä esimerkein.

Alaluvussa 5.6 käsittelemme nuorisorangaistusta yhtenä seuraamusvaihtoehtona etnisiin vähemmistöihin luokitelluille nuorille. Nimenomaan nuorille kehitettynä rangaistuksena siinä on piirteitä, jotka tekevät sen soveltuvaksi myös etnisten vähemmistöjen nuorille. Luvussa 5.7 erittelemme rikosten sovittelussa havaitsemiamme mahdollisuuksia ja dilemmoja monikulttuuristumiseen liittyvissä kysymyksissä. Lopuksi pohdimme nuorten vaikeiden kokemusten ja mielenterveysongelmien käsittelyä viranomaiskohtaamisissa (luku 5.8).

5.1 Ulkopuolisuuden tunne

Useimmat haastattelemistamme nuorista miehistä olivat olleet elämänsä aikana tekemisissä monien eri viranomaisten kanssa³⁴. Silti suomalainen institutionaalinen järjestelmä ja sen tarjoamat palvelu- ja tukimuodot olivat

³⁴ Suomessa asuvia somalipoikia tutkineen Petri Hautaniemen (2004, 79) mukaan pojat kohtaavat sukupuolitetun institutionaalisen maailman: suurin osa maahanmuuttajatyöntekijöistä on naisia, kun taas kontrollitehtävissä, kuten poliiseina tai vartijoina, toimii lähes pelkästään miehiä. Tutkimiemme nuorten viranomaiskohtaamiset ovat varmasti samalla tavalla sukupuolittuneita, mutta tämä ei tullut esiin nuorten puheessa, emmekä sitä itsekään heiltä erityisesti kyselleet.

vain heikosti nuorten tiedossa, vaikka moni heistä oli ollut sijoitettuna laitoksiin jo vuosien ajan. Vaikka nuoret olivat institutionaalisen järjestelmän sisällä ja tässä mielessä suomalaisten laitostyöntekijöiden asiantuntijoita, heidän kokemuksistaan välittyi ulkokohtaisuuden tunne. Tämä on merkittävä huomio siitä näkökulmasta, että usein nuorten suomalaiset aikuiskontaktit rajoittuvat nimenomaan viranomaisien kohtaamisiin. Tässä suhteessa viranomaisien ja maahanmuuttajataustaisten nuorten välisen vuoropuhelun laatuun on syytä kiinnittää erityistä huomiota.

Kaikki vankilassa haastattelemamme nuoret olivat olleet tekemisissä sosiaali- ja nuorisotyöntekijöiden kanssa, mutta esimerkiksi sovitteluun osallistuneilla tämä oli harvinaisempaa. Jotkut kertoivat viettäneensä nuorempina paljon aikaa nuorisotaloilla, mutta he puhuivat suhteellisen vähän näistä ajoista. Myöskään nuorisotyöntekijöiden merkityksestä nuorten elämässä ei liiemmin puhuttu. *Monikulttuuriset nuoret, vapaa-aika ja kansalaistoimintaan osallistuminen* -hankkeen tulosten mukaan etenkin vastikään maahan muuttaneiden nuorten vapaa-ajan keskeisenä areenana toimivat paikalliset nuorisotalot. Tutkimushankkeen kyselyyn ja haastatteluihin osallistuneet nuoret toivoivat nuorisotalon ammattilaisilta, kuten muiltakin aikuisilta, paneutuneempaa suhtautumista nuorten arkipäivän jännitteiden käsittelyyn ja aktiivisuutta rasismien vastaisen toiminnan järjestämisessä yhdessä nuorten kanssa. (Harinen 2005.)

Varsinkin haastattelemamme vangit olivat olleet tekemisissä sosiaalityön ammattilaisten kanssa vankilan lisäksi myös muissa laitoksissa, kuten lasten- ja koulukodeissa. Ne ovat lastensuojelullisia laitoksia, joihin sijoitetaan ongelmallisissa elinolosuhteissa eläviä lapsia ja nuoria, kuten myös nuoria, jotka itse käyttäytyvät ongelmallisesti esimerkiksi tekemällä rikoksia. Haastatellamme nuorilla oli kokemusta tällaisista laitoksista; yksi kertoi olleensa elämänsä aikana sijoitettuna peräti 11 eri lasten- tai koulukotiin.

Maahanmuuttaja- tai romanitausta ei tullut yleensä esiin, kun nuoret kuvasivat elämäänsä laitoksissa. Sen sijaan nuorten kertomukset muistuttivat aikaisemmissa tutkimuksissa haastateltujen laitoksissa asuneiden suomalaisnuorten kuvauksia elämästään noissa instituutioissa (esim. Pösö 2004; Kekoni 2004). Toisille laitokset olivat merkinneet kodinomaista pakopaikkaa kaaottisessa elämässä, toiset taas kuvasivat niitä ”erehdyksiksi”, paikoiksi, joissa he olivat oppineet tekemään rikoksia ja käyttämään huumeita. Andrew kiteyttää tämän kannan seuraavalla tavalla:

Mä en ainakaan ite haluais niinku ikinä mun lapsia mihinkään tomoseen paikkaan. Sieltä kaikki lähtee niinku, kaikki niinku alkaa siel, kaikki autovarkauksia ja kaikki keikkoja ja tommosia, tyhmiä juttuja [...] Mun mielestä toi lastenkoti tai se koulukoti oli ihan virhe niinku. Niinku viimesin juttu mitä mä niinku tekisin, jos ois mun lapsesta kysymys. Koska sieltähän se kaikki lähti.

Osalle koulukodin kaltaiset laitokset olivat merkinneet samanaikaisesti molempia edellä mainittuja asioita: sekä kodinomaista ja turvallista paikkaa kaoottisessa elämässä että sosiaalista ympäristöä, jossa oli oppinut tekemään rikoksia ja ajautunut huonoille teille.

Kuten edellä mainitsimme, nuoret kokivat olevansa itse vastuussa elämästään ja sen epäonnistumisista. Heidän kertomuksensa heijastelevat niin kutsuttua vastuullistamisen strategiaa, jolla on viime aikoina pyritty näkemään yksilöt, perheet ja yhteisöt aktiivisina ja vastuussa siitä, mitä heille tapahtuu (Määttä 2007; Rönkä 2005, 24–27). David Garlandin (2001) mukaan viranomaiset pyrkivät tukemaan ja luomaan aktiivisia kansalaisia muun muassa moniammatillisuuden ja yhteisöjen aktivoimisen keinoin. Taustalla on ajatus siitä, ettei valtio voi yksin olla vastuussa rikollisuuden ehkäisystä ja kontrollista. Yhteiskunnan järjestys syntyy pikemminkin kansalaisyhteiskunnassa kuin rangaistusten ja niiden uhkien avulla.

Haastattelemiemme nuorten elämänsä näkökulmasta vastuullistamisessa voi nähdä sekä rakentavia että nuoria mahdollisesti syrjäyttäviä piirteitä. Se voi rohkaista nuorten tarpeiden korostamiseen, mutta toisaalta vastuuta voidaan vierittää liiaksi myös niiden hartioille, joilla ei ole resursseja kantaa sitä yksin. Tämä kaksinaisuus olisi otettava huomioon myös etnisiin vähemmistöihin kuuluvien nuorten rikosten seuraamusten pohdinnassa.

Edellä mainittu Rami oli asunut osan lapsuudestaan Ruotsissa. Useampaan otteeseen haastattelun aikana hän mainitsi Ruotsin ideaaliyhteiskuntana. Hän oli huomannut ruotsalaisissa viranomaisissa ja instituutioissa (esimerkiksi koulussa tai vankilassa) enemmän herkkyyttä valtakulttuurin ulkopuolisiin yhteisöihin ja niiden tapoihin huomioimiseen kuin Suomessa. Muutama muukin romanahaastateltavistamme jakoi tämän mielipiteen – myös heillä se perustui omakohtaisiin kokemuksiin ruotsalaisesta yhteiskunnasta. Nämä mielipiteet ja kokemukset voivat kertoa siitä, että Ruotsissa ja muissa Pohjoismaissa on Suomea enemmän kokemusta monikulttuurisuuteen liittyvistä kysymyksistä – ja siten niissä on myös kehitetty jo pidemmän aikaa sensitiivisiä käytäntöjä. Toisaalta romanit ovat olleet osa suomalaista yhteiskuntaa jo vuosisatojen ajan. Romaninuorten esittämä kritiikki suomalaista järjestelmää kohtaan ei voi siis johtua ainoastaan viranomaisien tietotaidon puutteesta, vaan kyseessä lienee laajempi romaninyhteisön erityispiirteiden ja -tarpeiden huomioimiseen liittyvä ongelma.

5.2 Nuoret rikosoikeusjärjestelmässä

Suomalainen seuraamuksia koskeva kriminaalipoliittinen ajattelu on tukeutunut universalistiseen malliin suomalaisen hyvinvointipolitiikan mukaisesti: jokaista yksilöä on kohdeltava yhdenmukaisesti. Tämä näkyy rikosoikeudellisten säännösten tekorikosoikeudellisena luontena. Rangaistuksen ankaruus suhteutetaan teon vakavuuteen ja rangaistusten yksilöllistämistä vierastetaan. Peruslähtökohtia ovat kaikkien kansalaisten yhdenvertaisuus, rangaistuskäytännön yhtenäisyys sekä se, että samasta teosta seuraa sama rangaistus (Heinonen 2002a, 45–51, 60).

Taustalla on niin kutsuttu uusklassinen ajattelu, jonka mukaan rikoslaki osoittaa oikean ja väärän välisen rajan tarvittaessa ankarillakin rangaistuksilla, mutta samalla korostetaan yksilöiden oikeusturvaa ja rangaistusjärjestelmän oikeudenmukaisuutta. (Heinonen 2002c, 91–92; Lappi-Seppälä 1996, 32.)

Toinen keskeinen varsinkin nuorten rikoksissa näkyvä periaate on tuen ja kontrollin erottaminen toisistaan ja siihen liittyvä rikosoikeusjärjestelmän ja sosiaaliviranomaisten välinen työnjako. Tuomioistuimen antama rangaistus osoittaa moitittavuutta, kun taas sosiaaliviranomaiset huolehtivat ”rikosentekijän sosiaalista selviytymistä edistävistä toiminnasta” (Nuorisorikostoimikunnan mietintö 2003, 6). Tähän toimintaan voi kuulua hoitoa, tukea tai niiden piiriin ohjaamista. Suomalaisessa rangaistusjärjestelmässä ei siis tällä hetkellä ole hoitoseuraamusta, jossa yhdistyisi rangaistus ja hoito. (Lappi-Seppälä 1996, 330–332.)

Uusklassinen seuraamuspolitiikka ei kuitenkaan ole toteutunut puhtaana mallina. *Ensinnäkin* lainsäädäntöä ja lainkäyttöä määrittää kohtuullisuusperiaate, jonka mukaan ”teon ja tekijän yksilölliset piirteet otetaan huomioon rangaistukseen vaikuttavina tekijöinä” (Heinonen 2002b, 73). Tätä harkintaa tosin rajoittavat muun muassa tärkeänä pidetyt yhdenvertaisuuden ja oikeuskäytännön ennustettavuuden periaatteet (mt., 73).

Toiseksi varsinkin nuorten tekemien rikosten³⁵ käsittelyssä on tasapainoilta toisaalta rangaistusjärjestelmän ymmärrettävyyden ja selkeyden, toisaalta nuoren henkilökohtaisten olosuhteiden huomioon ottamisen välillä. Nuorille rikosentekijöille on rikosoikeusjärjestelmässä erityistoimenpiteitä. Niitä perustellaan sillä, että heidän tekemiään rikoksia pidetään kypsymättömyyden ja ajattelemattomuuden osoituksena tai nuoruuteen kuuluvana rajojen koetteluna, ei suunniteltuna tai organisoituneena rikollisuute-

³⁵ Rikosoikeudessa 15–20-vuotiaat ovat nuoria rikosentekijöitä, 15–17-vuotiaat ovat nuoria henkilöitä ja alle 15-vuotiaat lapsia. Valtaosa rikosoikeudellisesta erityissääntelystä koskee 15–17-vuotiaita, nuoria henkilöitä.

na. Nuoria halutaan samanaikaisesti sekä rangaista että sosiaalistaa ja sopeuttaa. Suomessa ei ole nuorisotuomioistuimia, mutta rikoksia tehneet alle 18-vuotiaat nuoret saavat tukea sosiaaliviranomaisilta, ja nuorten elämänsä historiaa tarkastellaan rangaistusta määrättäessä. Muuten nuorten oikeudenkäynti ei juuri poikkea täysi-ikäisten syytettyjen oikeudenkäynnistä, ja kansainvälisesti katsottuna nuorten rikosten erityiskohtelu on vaatimatonta. Nuoria siis kohdellaan rikosoikeudellisesti kuten aikuisiakin, mutta rikosoikeuden sisältöä täydennetään lastensuojelun toimilla. (Lappi-Seppälä 2002a, 291–294; Heinonen 2002c, 89.)

Varsinkin 1990-luvulta lähtien on kehitetty erityisesti nuorille uusia seuraamuksia, kuten yhdyskuntapalvelu, nuorisorangaistus tai sovittelu, joissa on pyritty ottamaan aikaisempaa paremmin huomioon rikoksenteijän yksilöllisiä tarpeita. Niihin sisältyy hoidollisia elementtejä sekä rikosoikeuden ja sosiaalitoimen konkreettista yhteistyötä. Näin on tehty, koska on haluttu välttää nuorten ehdottomia vankeusrangaistuksia, jotka tunnetusti heikentävät heidän mahdollisuuksiaan irrottautua rikollisesta toiminnasta³⁶. (Lappi-Seppälä 1996, 333–334; Lappi-Seppälä 2002a, 294–296, 303–304; Nuorisorikostoimikunnan mietintö 2003, 45; Nuotio 2004.)

Lisääntyneestä viranomaisyhteistyöstä huolimatta sosiaaliviranomaisten ja tuomioistuinten tehtävänjakoon ollaan kriminaalipoliittisessa keskustelussa monin osin tyytyväisiä, etenkin nuorten tekemien lievien rikosten käsittelyssä (Nuorisorikostoimikunnan mietintö 2003, 152). Sen sijaan vakavammissa rikollisuudessa Nuorisorikostoimikunnan mietinnön mukaan ”tekijän sosiaaliseen selviytymiseen liittyvät näkökohdat on otettava huomioon myös seuraamusjärjestelmässä” (mt., 153), kuten nykyään tehdään ehdollisen vankeuden valvonnassa (alle 21-vuotiaat) ja nuorisorangaistuksessa (alle 18-vuotiaat). Toimikunnan mukaan olisi kehitettävä edelleen seuraamuksia, joissa otetaan nykyistä paremmin huomioon rikoksen tekijän elämäolosuhteet. (Mt., 6–9, 188–189.)

Seuraavassa tarkastelemme, millaisena järjestelmä näyttäytyy etnisiin vähemmistöihin luokiteltujen nuorten näkökulmasta. Millaisia lisähaasteita nuorten maahanmuuttaja- tai entinen tausta luo tilanteisiin, joissa käsitellään heidän tekemiään rikoksia?

³⁶ Vankeusrangaistusten nuorille aiheuttamina uhkina on nähty muun muassa seuraavia asioita: koulunkäynnin keskeytyminen, työelämään sijoittumisen vaikeutuminen, laitostuminen, rikollisiin piireihin joutuminen, mielenterveyshaitat, rikoksenteijäksi leimautuminen, rikosten uusiminen ja vankilakierteeseen joutuminen.

5.3 Hyvä ja paha poliisi

Rikosoikeudellisista toimijoista luvun alussa esittelemämme Rami suhtautui kriittisimmin poliisiin, jota hän kritisoi puolueellisuudesta ja tönkyästä käytöksestä. Hänen tulkintansa muistuttavat Petri Hautaniemen (2004, 99–101) tutkimien somalipoikien kertomia tarinoita kohtaamisistaan poliisin kanssa. He kokivat tulleen kohdelluiksi väärin ihonvärinsä vuoksi (myös Iivari 2006, 124–126; 137; Huttunen 2002, 126–127).

Ramilla oli henkilökohtaisia kokemuksia poliisiväkivallasta, minkä lisäksi hän oli kuullut siitä romani- ja maahanmuuttajataustaisilta ystävil-tään. Hän kertoi näiden nuorten tuntevan itsensä vallattomiksi, kun vastas-sa on poliisi. He eivät helposti valita kohtelustaan muille viranomaisille, sillä he eivät usko jutun menestyvän. Ramin mukaan muita viranomaisia on vaikea saada vakuuttuneiksi poliisin taholta koetusta huonosta kohtelus-ta, sillä poliisin uskotaan olevan aina oikeassa. Rami ja hänen ystävänsä tuntuivat siis olevan tietoisia poliisin korkeasta arvostuksesta luotettavana instituutiona ja suomalaisen yhteiskunnan puolueettomana vartijana (esim. Korander 1994).

Ramin varautunut suhtautuminen poliisiin oli kuitenkin harvinainen, sillä monet nuorista puhuivat poliisista arvostavasti. Tavallisesti he totesi-vat, että on sekä hyviä että huonoja poliiseja tai että muiden viranomaisten tavoin poliisi tekee vain työtään. Nuoret liittivät poliisiin ”hyvyyden” pro-fessionaalisuuteen ja puolueettomuuteen sekä ei-rasistisuuteen. Hyvä poliisi ei nuorten mukaan pysäytä ketä tahansa mustaihoista poikaa vain siksi, että joku ”samanvärinen” on tehnyt rikoksen. Hän on empaattinen ja kyke-nee näyttämään myös inhimilliset puolensa, kuten sen, että on itsekkin teh-nyt nuorena normien vastaisia tekoja:

Ku oltiin siel kuulusteluis se [poliisi] kerto yhtäkkii, että seki oli pienenä joskus [maalannut graffiteja].

Poliisin uskottiin myös olevan perillä nuorten asioista ja nuorisoryhmien välisistä suhteista monia viranomaisia paremmin – kohtasihan poliisi nuo-ret heidän vapaa-ajan areenoillaan, joista katu oli monelle keskeinen so-siaalisen vuorovaikutuksen tila. Suhde poliisiin näyttäytyi siis ristiriitaise-na. Poliisin roolissa sotkeutuivat sekä kontrolloivat että tukevat elementit. Osalle poliisin väliintulo oli ollut myönteinen käänne kaoottisessa elämän-tilanteessa, jota leimasi usein rajua huumeiden käyttö, siihen liittyvä oheis-rikollisuus ja suuret huumevelat. Harvalla oli jotain erityistä hampaanko-lossa poliisia vastaan, vaikka kohtaamiset poliisien kanssa eivät aina olleet miellyttäviä. Osa syytti itseään ongelmista ja ymmärsi poliisin toimintata-

poja, kuten seuraavassa Slika, joka ei ollut totellut poliisin käskyä pysähtyä vaan oli juossut karkuun:

Slika: Oli ne [poliisit] rentoi oikeestaan, sillee ne poliisit. Oli oma vika ku me lähettiin juoksee [karkuun], me tehtiin tyhmästi.

Haastattelija: Ne ei ollu sit epäasiallisii teit kohtaan?

Slika: Ei ne sillee. Mut tää [näyttää ranteita, joissa on jälkiä].

Haastattelija: On toi nyt aika kurjaa.

Slika: Mut ei välii, oli toiki mun vika. Mä en vastustanu yhtään, mä olin et joo joo, mä oon messissä, ei tarvii käyttää [voimakeinoja], sit se vaan pisti maahan. Se oli just sillee, et ku se [poliisi] joutu juoksee, ni se otti päähän [poliisia].

Järjestyspoliisia kritisoitiin enemmän kuin rikostutkijoita, mikä liittyy luultavasti järjestyspoliisityön ja rikostutkinnan välisiin eroihin. Järjestyspoliisi valvoo julkisia tiloja ja kiinnittää huomiota mahdollisiin turvallisuustilanteen häiriöihin tai epäilyttävinä pitämiinsä henkilöihin. Sama havainto on tehty myös muissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Juha Kääriäisen (1997, 38) haastattelemat taparikolliset arvostelivat järjestyspoliisia epäasiallisuudesta, kun taas rikos- ja huumepoliisiin suhtauduttiin kunnioittavasti.

Haastattelemiemme nuorten kertomukset vahvistavat myös sen aikaisempien tutkimusten havainnon, jonka mukaan tumma ihonväri tai etninen vähemmistötausta herättävät helposti järjestyspoliisin huomion huolimatta siitä, oliko epäillyn kohteeksi joutunut nuori syntynyt Suomessa vai ei, tai kokiko hän itsensä suomalaiseksi vai ei. Näitä nuoria miehiä oli pysäytelty kadulla, puhuteltu epäystävällisesti tai heistä oli otettu valokuvia kertomatta syytä tähän (Hautaniemi 2004, 101, 109; Pettersson 2005, 149–167). Yksi tutkimukseemme osallistuneista nuorista uskoi tällaisen kohtelun syiden löytyvän poliisi-instituution rasistisuudesta, mikä oli kuitenkin koko aineistossa harvinaista: ”veikkaan, et varmaan just sen takia, et mä oon ulkomaalainen”.

Rikostutkinnan onnistuminen ja rikoksen selvittäminen edellyttävät sitä, että kuulustelija kykenee luomaan myönteisen ilmapiirin kuulustelutilanteissa (Karstinen 1998). Ehkä sen vuoksi haastateltavamme puhuivat rikostutkinnasta myönteisemmin kuin kohtaamisistaan järjestyspoliisin kanssa. Melkein kaikki haastateltavat olivat käyneet läpi koko esitutkinnan. Vain muutamat sovitteluun osallistuneista haastateltavista sanoivat, että sovittelutapaaminen oli rikoksen tapahtumisen jälkeen ensimmäinen kerta, kun tapausta käsiteltiin ”virallisesti”.

Kaikki vankilassa olleet olivat olleet pidätettyinä, samoin kuin useimmat muut haastatelluista, ja lähes jokainen haastattelemamme vanki kertoi

olleensa tutkintavankeudessa³⁷, aina muutamasta viikosta muutamaaan kuu-kauteen. Kansalaisuudeltaan ulkomaalaisten tutkintavankien määrä on lisääntynyt viime vuosina Suomessa; tällä hetkellä joka kolmas tutkintavanki on ulkomaalainen. Heitä epäillään huumausainerikoksista useammin kuin kansalaisuudeltaan suomalaisia tutkintavankeja, kun taas suomalaiset ovat useammin tutkintavankeina henkirikosten takia. Ulkomaalaiset epäillyt viettävät keskimäärin pidempiä aikoja tutkintavankeudessa kuin suomalaiset epäillyt. (Kainulainen 2004, 346–350.) Muissa Pohjoismaissa on tehty havaintoja siitä, että taustalla voi olla institutionaalista syrjintää. Puutteellisen lainsäädännön tuntemuksen, oikeudellisen avun riittämättömyyden ja tulkki ongelmien lisäksi maahanmuuttajataustaisia tai etnisiin vähemmistöihin kuuluvia henkilöitä epäillään herkemmin rikoksista kuin kantaväestöä (Diesen 2005, 258–286; Holmström & Kyvsgaard 2003).

Monien muiden haastateltavien tavoin Rami piti tutkintavankeutta ahdistavana kokemuksena: oli ollut hermoja raastavaa viettää päivittäin 23 tuntia sellissä, jossa ei ollut juuri mitään tekemistä. Osalle tutkintavankeus oli ollut raskasta sen vuoksi, etteivät he olleet tienneet, kuinka kauan se jatkuu. Osa taas kertoi, että henkilökunta ei ollut ottanut huomioon heidän uskonnollista vakaumustaan esimerkiksi ruokavalion järjestämisessä³⁸. Haastateltavien joukossa oli kuitenkin myös niitä, jotka kertoivat tutkintavankeudestaan varsin neutraaliin sävyyn. Yksi haastattelemamme romani kertoi jakaneensa sellin vanhemman veljensä kanssa, minkä vuoksi hän ei ollut pelännyt tai tuntenut oloaan epämukavaksi.

Ramin pääosin kielteiset kokemukset poliisitutkinnasta ovat poikkeuksellisia siinä mielessä, että monet puhuivat rikostutkijoista arvostavasti. Monet olivat tyytyväisiä kuulustelujen sujumiseen. Rami sen sijaan uskoi poliisin suhtautuneen häneen alentuvasti, koska hän oli romani. Hänen mukaansa poliisissa ajatellaan liian suoraviivaisesti, etteivät romaninuoret malta tai osaa lukea, miten poliisi on kirjannut esitutinnan kulun esitutkintapöytäkirjaan. Siksi heidän kertomuksiaan saatetaan referoida Ramin tulkin mukaan liian vapaasti esitutkintapöytäkirjoissa. Myös osa sovittelun osallistuneista pojista oli jossain määrin tyytymättömiä kohteluunsa

³⁷ Rikoksesta epäilty voidaan pidättää korkeintaan kolmeksi päiväksi. Viimeistään neljäntenä päivänä alioikeus päättää, vangitaanko epäilty. Epäilty vangitaan sitä todennäköisemmin, mitä vakavammasta rikoksesta on kysymys. ”Tavallisissa” pahoinpitelyissä tai varkausrikoksissa vangitsemiseen vaikuttaa rikoksen jatkamisen ja todisteiden hävittämisen vaara. Joskus myös tätä lievemmat rikokset voivat johtaa pidätetyn vangitsemiseen. Tutkintavankeus tarkoittaa vankeutta, jonka epäilty viettää vankilassa ennen hänen rikoksensa käsittelyä ja tuomiota.

³⁸ Vuonna 2006 voimaan tulleen vankeuslain mukaan vankilan johtaja voi päättää perusruokavaliosta poikkeamisesta uskonnollisen tai muun vakaumuksen perusteella.

pidätysaikana. He kokivat, että poliisit olivat kohdelleet heitä tyyliä ja eri tavoin kuin toisena osapuolena olleita suomalaispoikia.

Monien muiden viranomaisten tavoin poliisiin suhtautuminen maahanmuuttajiin on muuttunut aikaisempaa myönteisemmäksi. Hiljattain tehdyn kyselyn mukaan suurelle osalle viranomaisista kokemukset maahanmuuttajataustaisista asiakkaista olivat olleet myönteisiä, mutta toisaalta heitä pidettiin myös haastavina asiakkaina. Eniten kielteisiä kokemuksia on ollut turvallisuudesta ja järjestyksestä vastaavilla viranomaisilla. (Pitkänen 2006, 443.)

Haastattelemamme poliisit pohtivat paljon suomalaisen yhteiskunnan rakenteellista eriarvoisuutta, joka heidän tulkintansa mukaan kohdistuu maahanmuuttajiin. He kuitenkin kiistivät väitteet poliisi-instituution rasistisuudesta yhtä ponnekkaasti kuin monet haastattelemamme nuoret. Poliisit esittivät, että suomalaisessa yhteiskunnassa vallitseva suvaitsevaisuuden normi on johtanut jopa liialliseen varovaisuuteen ja pelkoon siitä, että poliisin toiminta voitaisiin leimata rasistiseksi. Heidän mukaansa poliisi saattaa rasismisyytteiden pelon vuoksi kohdella maahanmuuttajataustaisia nuoria jopa hellempin kuin kantaväestön nuoria. Toisaalta he totesivat, että maahanmuuttajataustaiset nuoret syyttävät poliisia yleisesti rasistisuudesta, kun he eivät pidä saamastaan kohtelusta. Tässä suhteessa heidän näkemyksensä muistuttavat Simon Holdawayn (2003) haastattelemien brittipoliisien tulkintoja. Hänen mukaansa poliisissa uskottiin, että konfliktit maahanmuuttajien kanssa johtuvat pääosin virheellisistä johtopäätöksistä tai joustamattomuudesta, eivät siitä, että poliisiorganisaation sisällä olisi ennakkoluuloisuutta tai rasismia.

Poliiseille tekemämme haastattelu toi kiinnostavalla tavalla esiin suomalaisen tasa-arvokäsityksen ja etnisyyden huomioon ottamisen välisiä jännitteitä. Haastatellut olivat tietoisia vallitsevasta universalistisesta tasa-arvoparadigmasta, jonka keskiössä on yksilö ja ihanteena on kaikkien samanlainen kohtelu. Käytännön kohtaamisista kertoessaan poliisit siirtyivät helposti puhumaan etnisistä ryhmistä viittaamalla muun muassa kielitaidon puutteisiin tai sosiaaliseen leimaamiseen maahanmuuttajanuorten yhteiskuntaan kiinnittymisen ongelmien taustalla. Heidän mukaansa syrjäytymisen ehkäisytyössä olisi tuettava nuorten itsensä lisäksi myös heidän perheitään. Poliisien tulkinnat heijastelevat nykyistä sosiaalipoliittista orientaatiota, jossa yhteisöllinen ja perhekeskeinen ongelmien ennaltaehkäisy yhdistyy paradoksaalisesti yksilöllisen vastuun korostamiseen. Haastattelun kuлуessa poliisit toisinaan kyseenalaistivat perhekeskeisen lähestymistavan oikeutusta toteamalla muun muassa, ettei perheitä voi automaattisesti syyttää nuorten ongelmista ja elämänhallinnan puutteista.

Kuten muille viranomaisille, myös poliisille tiettyjen ryhmien erityiskohtelu tuntuu olevan herkkä kysymys. Tämä tuli esiin muun muassa, kun kysyimme haastattelemltamme poliiseilta koulutustarpeista eri kulttuurien kohtaamiseen.

Haastattelija: [Jos ajatellaan] ylipäätään näit niinku kulttuurin välisiä kysymyksiä, niin jos ei oo ammattitaitoa, eikä oo henkilöresursseja, niin mikä ois sitte se mitä pitäis tehdä? Et luuletteks te, että esimerkiksi koulutuksella, onpa se sitten poliisien koulutus tai sosiaalityöntekijöiden koulutus, niin pitäiskö sitä lisätä tai minkälaista sen pitäis olla?

Poliisi: Mun mielestä siihen ei pitäis, ei pitäis liian suurta painoarvoa tehdä, koska kaikki me käsitellään ihmisii ihan samal taval. Voi olla että siinä on jotain tiedostomattomii vivahteita, mutta jos siihen aletaan liikaa, liikaa aletaan miettimään sitä, niin sillan se menee taas siihen ylivarovaisuuteen ja sillan taas se tilanne kieroutuu. Ja sillan on kuitenkin se suurin kansan osa siellä, ne niin sanotut tavalliset suomalaiset. Niin meidän on tosi vaikee taas sit toimii heidän kansa, koska he miettii sitä eriarvosuutta myöski sitten. Että he, he on taas niinku maksajina ja tavallaan sitte.

Toisaalta ajatusta monikulttuurista koulutuksesta ei haastattelussa täysin tyrmätty, vaan sille löytyi myös kannatusta. Yksi haastatelluista esitti toiveen poliisityön uudentlaisesta orientaatiosta, jossa pyrittäisiin ymmärtämään nykyistä paremmin nuoren tekemän rikoksen taustoja, perhesuhteita ja sosiaalisia verkostoja sekä sitä, mitä hän itse ajattelee tekemistään rikoksista. Näin tasa-arvoinen kohtelu tarkoittaisi herkistymistä kunkin nuoren erityistilanteelle. Hän myönsi tällaisen kontekstisidonnaiseen tasa-arvoon perustuvan lähestymistavan olevan harvinainen monesta syystä, joita myös muut haastatellut poliisit mainitsivat: he eivät pitäneet sitä tehtävänkuvansa kuuluvana, tai siihen ei ole aikaa eikä ammattitaitoa.

Tässä kohtaa voi kriittisesti kysyä, voisiko kysymys olla myös tietynlaisesta orientaatiosta eikä aina välttämättä mittavaa lisäkoulutusta vaativasta ammattitaidon kehittämisestä. Yksinkertaisimmillaan kysymys voisi olla siitä, että poliisi käyttäisi nykyistä enemmän aikaa esimerkiksi varmistaakseen, että maahanmuuttajataustainen nuori on ymmärtänyt oikeusprosessin kulun ja asemansa siinä oikealla tavalla.

5.4 Oikeudenkäynti

Rami oli suhteellisen tyytyväinen siihen, miten hänen rikoksiaan oli käsitelty rikosprosessissa esitutinnan jälkeen. Vankeusrangaistusten lisäksi hän kertoi saaneensa sakkoja. Hän luotti erityisen paljon asianajajaansa³⁹ paitsi rikosten oikeuskäsittelyjen aikana, myös jo poliisikuulusteluissa. Yleisemminkin monet nuoret haastateltavamme suhtautuivat viranomaisista myönteisimmin juuri oikeudellisiin avustajiin.

Myös yksittäiset sosiaalityöntekijät saivat kiitosta tyyliin ”ihan hyvä nainenhan se oli”, vaikka on jossain määrin yllättävää, miten vähän nuoret muistivat tai halusivat muistella kohtaamisiaan sosiaalityöntekijöiden kanssa. He olivat tavanneet sosiaalityöntekijöitä muun muassa ehdollisen rangaistuksen tai ehdonalaisesti vapauden valvojina, yhdyskuntapalvelun yhteydessä tai henkilötutinnan tekijöinä.

Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta suhde sosiaalityöntekijöihin vaikutti varsin pragmaattiselta: heidän kerrottiin auttavan erilaisissa käytännön asioissa, mutta harva kertoi puhuvansa henkilökohtaisista asioistaan sosiaalityöntekijän kanssa tai saavansa merkittävää tukea sosiaalityöntekijältä oman elämänsä suuntaamisessa (myös Virokannas 2004; Nyqvist 2007, 21–22). Sosiaalityöntekijöillä on nuorten silmissä eräänlainen kaksoisrooli toisaalta tukijoina mutta toisaalta kontrolloijina, mikä ehkä tekee heihin luottamisen vaikeaksi (esim. Linderborg 2006, 648).

Nuoret eivät juuri kertoneet henkilötutkinnoista, jotka mitä luultavimmin suurin osa oli käynyt läpi. Henkilötutkinta on tuomioistuimelle tarkoitettu asiantuntijalausunto, jossa arvioidaan eri seuraamusvaihtoehtojen vaikutusta nuoren elämään, esitetään jotakin seuraamusta ja otetaan kantaa siihen, pitäisikö nuori määrätä valvontaan. Yleensä syyttäjä pyytää kirjallista selvitystä tilanteissa, joissa nuorta epäillään vankeusrangaistukseen mahdollisesta johtavasta rikoksesta. Alle 18-vuotiaille henkilötutinnan tekee sosiaaliviranomainen ja 18–20-vuotiaille Kriminaalihuoltolaitos. Lievimmissä tapauksissa tiedot voidaan ilmoittaa suullisesti oikeudenkäynnissä. (Nuorisorikostoimikunnan mietintö 2003, 20, 39–40; Lappi-Seppälä 2002a, 302–303).

³⁹ Suomessa rikoksesta epäilty on oikeutettu saamaan valtion varoilla oikeudellisen avustajan eli puolustajan, jos hän on pidätettynä tai vangittuna. Jos epäilty rikos on niin vakava, että siitä ei ole säädetty lievempää rangaistusta kuin neljä kuukautta vankeutta, epäillyllä on samoin oikeus saada valtion varoilla puolustaja. Puolustajan määrääminen edellyttää epäillyn pyyntöä. Vaikka epäilty ei osaisi sitä pyytääkään, hänelle on määrättävä puolustaja, jos hän on kyvytön puolustamaan itseään tai jos hän on alle 18-vuotias. Alle 18-vuotiaille puolustajaa ei määrätä vain, jos on ilmeistä, ettei hän tarvitse avustajaa. (Helminen, Lehtinen & Virolainen 2002, 173.)

Henkilötutkinta mahdollistaa syvemmän keskusteluyhteyden luomisen nuoren elämänsäkuuluun liittyvistä asioista, mutta haastattelemamme sosiaalityöntekijät eivät olleet kovin innokkaita tarttumaan tähän mahdollisuuteen (ks. tarkemmin luku 5.8). Osaksi tämä saattaa liittyä siihen, että kaikki sosiaalityöntekijät eivät koe henkilötutkinnan saavan riittävästi painoa tuomioistuimissa. Näyttääkin siltä, että moniammatillisuutta korostavista poliittisista julkilausumista huolimatta sosiaalityön ja rikosoikeusjärjestelmän toimijoiden välinen käytännön yhteistyö saattaa kangerrella. Tekemisemme viranomaishaastattelussa tuli esiin, että sitä estävät paitsi erilaiset työskentelytavat ja -perinteet, myös eri professioiden väliset arvostus- ja valta-asetelmat.

Syyttäjät ja tuomarit olivat nuorille etäisiä viranomaisia. Tämä heijastanee suomalaisen rikosoikeuden klassista perinnettä, jonka mukaan rikosoikeusjärjestelmässä teot ovat keskeisiä, eivät henkilöt tai henkilöhistoriat. Jotkut haastatelluista nuorista miehistä näyttivät sisäistäneen tämän ajattelun, sillä he pitivät kysymystämme heidän suhteistaan syyttäjiin ja tuomareihin absurdina: mitä henkilökohtaista tekemistä heillä voisi olla näiden viranomaisten kanssa? Toisinaan he nimittelivät syyttäjiä tai tuomareita halventavin käsittein, koska heidän nähtiin edustavan järjestelmää, joka oli riistänyt heidän vapautensa. Muutamat väittivät heidän juttunsa tuomarin tai syyttäjän olleen rasistinen, mutta eivät perustelleet kantaansa tarkemmin. Useimmat kuitenkin kommentoivat näitä ammattilaisia suhteen epäpersoonallisuutta korostavaan tyyliin: he tekevät vain työtään.

Vaikka haastattelemamme viranomaiset myönsivät, että rikosoikeusjärjestelmässä toimivien kyky kohdata ja käsitellä monikulttuurisista taustoista tulevien nuorten elämäntilanteita on rajallinen, ei rikosoikeusjärjestelmän uudistamista koskevia ehdotuksia, kuten erityisen nuorisoi-oikeuden kehittämistä kansainvälisten mallien inspiroimana, liiemmin tuotu esille. Haastattelemamme sosiaalityöntekijät toivoivat, että jotkut syyttäjistä ja tuomareista erikoistuisivat nykyistä enemmän nuorten juttuihin. Varhaisen ja nopean puuttumisen merkitys korostui keskusteluissa, mikä näkyy myös nuoria koskevissa kriminaalipoliittisissa periaatteissa. Tästä näkökulmasta katsottuna tutkimamme nuoret ovat ristiriitaisessa asemassa: iältään nuorina he ovat oikeutettuja nopeaan käsittelyyn rikosoikeusjärjestelmän sisällä, maahanmuuttajataustaisina he saattavat kuitenkin toisaalla joutua odottamaan pitkiä aikoja muun muassa turvapaikkapäätöksiä tai karkotusta koskevia päätöksiä.

Lähes jokaisella haastatellumallamme vangilla oli ollut asianajaja; monet olivat käyttäneet samaa asianajajaa pitkään. He korostivat, että hyvän suhteen takaamiseksi asianajaja olisi valittava huolella. Asianajajan asiakkuus tuntui merkitsevän monille haastatelluille nuorille miehille muodollis-

ta asiakkuussuhdetta paljon enemmän. Asianajajaa saatettiin kuvata auttajaksi, ”hyväksi ihmiseksi”, ja osa piti häntä ”melkein ystävänä”. Monet kertoivat voivansa kertoa avoimesti huolistaan ja tunteistaan asianajajalleen.

Nuorten tapa kertoa asianajajistaan vastaa joidenkin heistä esittämää toivetta siitä, että viranomaiset suhtautuisivat asiakkaisiinsa inhimillisesti – tutustumalla heihin kokonaisina ihmisinä, joilla on omanlaisensa menneisyys, toiveet ja tulevaisuuden suunnitelmat (ks. myös luku 4.4). Vankilassa haastattelemamme Risto muotoilee tämän toiveen seuraavalla tavalla:

[s]yyttäjä- ja oikeusihmisten pitäis olla semmosia, että ne puuttuis siihen ite ongelmaan, eikä yrittäis vaan korjata sitä. Vaan poistaa se ongelma. Niinku et ne kattos, et minkä takia tää ihminen tekee tällai, eikä minkälainen tuomio tälle annetaan.

Nuorten näkemyksissä asianajajat näyttäisivät onnistuvan tässä parhaiten, kun taas rikosprosessissa nämä asiat eivät muuten tunnu helposti saavan tilaa. Poikkeuksena tästä on kriminaalihuolto, jonka piirissä haastattelemamme sosiaalityöntekijät kokivat jopa ”paikkaavansa” muiden viranomaisten ajanpuutetta.

Me on oikeesti voitu auttaa niitä (nuoria) eteenpäin sen tähden että, että on ollu aikaa kertoa niistä asioista. Ja me on voitu oikeesti paneutuu niihin asioihin, ja ne [nuoret] on voinu täällä rauhassa kysyä asioita ja ehkä oppia ja ehkä tutustua nimenomaan sellasiin yhteiskunnan palveluihin, mihin kellään muulla ei oo oikeestaan aikaa. Että ehkä me on vähän paikattu sit jotakin maahanmuuttajaviranomaisten tai sosiaalitoimen niinku ajanpuutetta. Että jos nuori itte on valmis ikään kuin käyttämään meit hyväkseen, ni kylhän meil sit on niinkun aikaa siihen työskentelyyn. Et ei me koskaan jouduta sanomaan asiakkaalle et sä et nyt voi tulla, ku mul ei oo aikaa, niinku mitä sosiaalitoimes sanotaan. Ei niin etteikö meil olis tääl hirveesti töitä, mut että se on kuitenkin, et jos se asiakas niin kun se menee sit sen muun ohi, että tavallaan kyllä sitä sitte revitään sitä, löydetään sitä aikaa, et jos se halua oikeesti käydä.

Nuoret puhuivat kriminaalihuollon henkilöstöstä myönteisen neutraalisti viranomaisina, jotka auttoivat heitä arjen asioiden järjestelyissä. Sävy kuitenkin erosi asianajajia kohtaan tunnetusta luottamuksesta. Vaikuttaa siltä, että monet haastattelemamme nuoret lataavat tähän ammattikuntaan ehkä jossain määrin epärealistisiakin toiveita. Asianajajiin kohdistuva nuorten luottamus kertoo myös nuorten erityisestä asemasta rikosoikeusjärjestelmässä. Erityisesti maahanmuuttajataustaisten nuorten sosiaaliset verkostot saattavat olla hauraat, tai rikoksista ei voida lähiyhteisöissä kertoa mi-

tään, jolloin henkisestikin vaativan rikosoikeuskäsittelyn aikana asianajajan rooli on tärkeä sosiaalisen tuen ja emotionaalisen vuorovaikutuksen lähde. Asianajaja merkitsee nuorille myös tärkeää tietolähdettä, koska tutkimiemme nuorten kokonaiskäsitys suomalaisesta rikosoikeusjärjestelmästä oli usein puutteellinen, kuten yksi heistä kuvaa:

Kyl mun mielestä pitäs jotenki enemmän niinku sille, ketä on rikoksen tekijä, selvittää niitä asi... lakipykälää tolleen noin. Miten ne menee ne asiat, kun oikeesti on paljon ihmisiä, ketkä ei niinku tajuu mitään niistä.

Keskeinen kysymys on, millä tavoin nuorten asianajajaan kohdistamat monenlaiset odotukset (tieto, sosiaalinen tuki, emotionaalinen kumppanuus) kytkeytyvät aiemmin kuvaamaamme nuorten ulkopuolisuuden tunteeseen ja viranomaisiin kohdistuvaan välinpitämättömyyden kritiikkiin. Toki rikoksia tehneiden suomalaisnuorten suhde oikeudellisiin avustajiinsa saattaa olla samantyyppinen kuin tässä tutkimuksessa haastateltujen nuorten, sillä nuoret luultavasti mieltävät asianajajien olevan viranomaisista yksiselitteisimmin heidän puolellaan. Osa oikeudellisista avustajista saattaa olla erikoistunut maahanmuuttajien juttuihin, mikä on voinut herkistää heitä monikulttuurisuuteen liittyville asioille suomalaisessa rikosoikeusjärjestelmässä.⁴⁰

Sitä vasten, miten paljon haastateltavat tuntuivat luottaneen asianajajiinsa, tuntuu yllättävältä, että monet – Rami mukaan luettuna – olivat sitä mieltä, että he olivat saaneet liian ankaria rangaistuksia tai että he eivät olleet tehneet lainkaan rikoksia, joista heidät oli tuomittu. Rami toteaa: ”Sitä oon kyllä ihmetelly monta kertaa, että pakon edessä joutuu puolustaan itseensä, niin niistä on tullu tuomioita”.

Syytä tästä ei useinkaan vieritetty asianajajan hartioille. Muutamien muiden haastateltujen tavoin Rami uskoi yhtenä syynä olevan, että taustansa takia hän on pikemminkin altavastaaja kuin tasa-arvoinen osapuoli, jonka näkemyksiä kuunnellaan yhtä herkillä korvalla kuin vastapuolen kertomusta. Tämä liitettiin paitsi etniseen taustaan, myös siihen, että monella oli rikollinen menneisyys, kuten yksi haastateltavista totesi: ”[k]etäköhän se nyt tuomari uskoo: jotain reilusuomalaist putipuhdast pulmusta, ku jotain mua, jolla on jotain sata merkintää [rikosrekisterissä], jostain töhryist vangittu”.

⁴⁰ Viranomaishaastatteluihin osallistui yksi maahanmuuttajakysymyksiin perehtynyt asianajaja, mutta haastattelussa ei keskusteltu konkreettisista kysymyksistä, kuten nuoren ja asianajajan välisestä suhteesta.

5.5 Vankila kokemuksena

Vuonna 2005 seitsemän prosenttia vangeista oli kansalaisuudeltaan muita kuin Suomen kansalaisia. Heidän osuutensa on 15-kertaistunut 1990-luvun alkuun verrattuna, mikä heijastelee maahanmuuttajien määrän kasvua viimeisten parin vuosikymmenen aikana. (Niemi 2006, 217.) Viime aikoina on haluttu välttää nuorten ehdottomia vankeustuomioita, minkä vuoksi alle 18-vuotiaiden vankien määrä on vähentynyt (Marttunen 2006). Näyttää kuitenkin siltä, että maahan muuttaneet nuoret saavat suhteellisesti hieman useammin vankeusrangaistuksia kuin nuoret, joilla on Suomen kansalaisuus (ks. liite 4).

Osa haastatteluista nuorista kuvasi vankilaa neutraalein sanakäantein, osa taas myönsi avoimesti vankilaan tulon pysäyttävyyden: siellä ”hartiat tipahtaa”. Vaikka vankilat ovat keskenään erilaisia ilmapiiriltään ja kulttuuriltaan, niillä on tutkimuksissa kuvattu olevan tiettyjä yhteisiä piirteitä. Ne ovat suljettuja yhteisöjä, joissa arvostetaan usein maskuliinisia toimintatapoja, toisissa voimakkaammin kuin toisissa. Vankiyhteisö on yleensä hierarkkinen, ja sitä määrittävät keskeisesti vankien väliset valtasuhteet, joita voidaan säädellä väkivallan, uhkailun, huhujen tai juorujen avulla. Vankien asemaa yhteisön hierarkiassa määrittäviä tekijöitä ovat muun muassa tehty rikos, taloudellinen asema, kulttuurinen tausta ja sosiaaliset verkostot. Esimerkiksi etniseen tai seksuaaliseen vähemmistöön kuuluminen saattaa heikentää vangin asemaa, mutta ei suoraviivaisesti; sosiaaliset verkostot tai taidot voivat kompensoida muuten alhaista asemaa vankien hierarkiassa. Maineen ylläpitäminen ja säilyttäminen on yksittäiselle vangille tärkeä asia. Sen menetyksessä on mahdollista olla yhteisön täysivaltainen jäsen ja voi johtaa pelkääjäosastolle hakeutumiseen. Vankien keskinäinen hierarkia määrittää osittain jopa vankien sijoittelua. Henkilökunta ei Helsingin vankilassa etnografista tutkimusta tehneiden Ruckensteinin ja Tepon (2005) mukaan välttämättä kyseenalaista tätä vankien hierarkiaa, jos se ei haittaa vankilan toimintaa. (Mt., 29–30, 35–49; Kääriäinen 1994, 124–177.) Osa haastattelemistamme nuorista vahvisti tämän, vaikka tätä asiaa kommentoitiin harvoin:

vankilassa ne [vartijat] ei vaa yksinkertaisesti välitä. Ne on nähny niin paljo semmosii tapauksii. Ei ne, eikä muakaa varmaa kiinnostais.

Ei ole siis ihme, että monet haastattelemistamme vangeista eivät olleet halukkaita puhumaan yksityiskohtaisesti suhteistaan vankilan henkilökuntaan tai muihin vankeihin. Saimme kysymyksiimme usein lyhyitä ja ylimalkai-

sia vastauksia tyyliin ”ihan hyvin menee”. Osa kertoi avoimesti myös ”vihaavansa” vankilassa olemista: ”joka aamu, ku herää niin, ku herää tääl näin niin on silleen, voi helvetti, vankilas”.

Päivien kulumisesta vankilassa saatettiin kertoa. Osa osallistui vangeille tarjottuihin ohjelmiin ja kursseille, muun muassa vihanhallintakurssille tai päihitteettömän osaston toimintaan⁴¹. Osa työskenteli muun muassa puusepänverstaalla tai siivosi osastolla, osa taas käytti aikansa opiskeluun ja muutamat kertoivat vain ”lusivansa” päivästä toiseen. Monien yleisemmästäkin elämänasenteesta tuttu yksinpärjäämisen eetos heijastui heidän vastauksissaan: on itsestä kiinni, miten vankilassa pärjää.

Vankilassa on tavallista, ettei vankitovereille puhuta yksityisasioista, kuten peloista ja epävarmuudesta, vaan vedetään ”linnaroolia” (Ruckenstein & Teppo 2005, 38). Jotkut haastateltavamme kertoivat kommunikoinnin muiden vankien kanssa olevan ”kevyttä huulenheittoa”, johon henkilökohtaiset tai vakavat asiat eivät kuulu. Toisten mukaan vankilassa on vaikea salailla mitään, koska ”kaikki tietää kaiken”, ja tieto kulkee myös vankiloiden välillä (myös mt., 69–70). Haastatteluissa sivuttiin vankiyhteisön epävirallista sosiaalista normistoa, kuten vasikointikieltoa, mutta siitä nuoret eivät selvästi halunneet puhua meille tarkemmin. Vankilan sisäisistä konflikteista voi olla vaikea kertoa vankilassa tehdyissä haastatteluissa, sillä niistä ei muutenkaan puhuta mielellään ulkopuolisille. Myös vankilan monikulttuurisuuteen liittyvien ongelmien, kuten rasismien, olemassaolo kierrettiin usein.

Joskus vankila sai instituutiona myönteisen roolin vankien tarinoissa, vaikka siellä oloa ei olisikaan kuvattu miellyttäväksi vaan pikemminkin jokapäiväiseksi kärsimykseksi. Se oli heille opettavainen kokemus siitä, mihin rikosten tekeminen lopulta johtaa, ja osalle se merkitsi siirtymää rikollisesta elämästä kohti ”normaalielämää”. Vankilassa on aikaa järjestellä oman elämänsä palasia kokoon (myös Iivari 2006, 127). Nuorten kertomuksissa välittyy vahvana halu muuttaa elämänsä suuntaa, joillakin vähäisistä resursseista huolimatta. Viranomaisten tärkeä tehtävä on tukea nuoria tässä motiivissa.

On mielenkiintoista verrata vankilassa kuultuja tarinoita yhden haastateltavamme, Omarin, luonnehdintoihin elämästään vankilassa. Hän tuli

⁴¹ Vankeinhoidossa on ollut laajasti käytössä niin kutsutut kognitiivis-behavioraaliset ohjelmat, joissa pyritään muuttamaan osallistujien (rikollista) toimintaa ajatteluun vaikeuttamisen kautta (esim. Nuorisorikostoimikunnan mietintö 2003, 135–137). Ohjelmat ovat osoittautuneet monin osin toimiviksi, joskin niitä on kritisoitu siitä, että keskittyessään yksilön ja rikoksen väliseen suhteeseen ne helposti sivuuttavat vaikeat elämäntilanteet ja laajemman marginalisoinnin problematiikan (esim. Granfelt 2007, 40–42).

haastateltavaksemme sovittelutoiminnan kautta. Hän oli joutunut (tai pääs-
syt) sovitteluun, koska oli pahoinpideltyt avovaimoan. Tämän lisäksi hän
oli viettänyt muutama vuosi sitten kuusi kuukautta samassa vankilassa kuin
missä haastattelimme nuoria vankeja tätä tutkimustamme varten.

Omar oli kiitollinen siitä, että oli saanut Suomessa ”toisen mahdolli-
suuden”. Hän epäili, että jossain muussa maassa hän olisi saanut elinkauti-
sen rikoksista, muun muassa ryöstöistä, joita hän kuvasi ”nuoruuden sekoi-
luksi”⁴². Nyt 24-vuotiaana avomiehenä ja pian kolmen lapsen isänä hän
teki voimakkaasti eroa entiseen rikosten täyttämään elämäänsä. Hänen ku-
vauksensa vankilaelämästä oli paitsi konkreettisempaa, myös kriittisempää
kuin vankilassa kuulemamme tarinat, vaikka vankilassa haastattelemil-
lamme nuorilla yleiset individualistinen eetos ja vankilan näkeminen elä-
män yhtenä käännekohtana tulivat esiin hänen kertomuksessaan. Hän kriti-
soi varsinkin vartijoita, mitä kukaan haastattelemistamme vangeista ei teh-
nyt yhtä selväsanaisesti. Hän kertoi joutuneensa yhden pahoinpitelemäksi.
Hän oli harkinnut valituksen tekemistä tapauksesta, mutta oli luopunut aja-
tuksesta, sillä kukaan muista vangeista ei koston pelossa ollut suostunut
toimimaan todistajana. Tässä toteutuu yksi vankiyhteisön sosiaalisista
normeista, jonka mukaan muiden asioihin ei puututa, vaan ”jokainen lusii
oman kakkunsa” (Ruckenstein & Teppo 2005, 20). Omar kuvasi vankien
kesken tapahtuvaa jatkuvaa nimittelyä, väkivaltaa ja muuta arkipäivän ra-
sismia, mistä kukaan vankilassa haastattelemamme ei juuri puhunut. Hän
muisteli joutuneensa ainakin kerran tappeluun, joka oli alkanut häneen
kohdistetusta rasistisesta nimittelystä.

Vankilan työntekijöistä haastattelimme vartijoita lukuun ottamatta melko
kattavasti muiden ammattiryhmien edustajia (muun muassa sosiaalityönteki-
jä, päihdetyöntekijä, opintojen ohjaaja, pappi, varajohtaja). Vankilatyönteki-
jät kannattivat laajasti universalistisen kohtelun ajatusta, jonka mukaan jo-
kaista vankia kohdellaan samalla tavalla⁴³. Toisaalta tähän nähden ehkä jos-
sain määrin ristiriitaisesti monet uskoivat suhtautuvansa jokaiseen vankiin
myös yksilönä. He pitivät itseään puolueettomina ja korostivat, ettei vangin
etninen tai muu tausta vaikuta siihen, miten he häntä kohtelevat. Monikult-
tuurisuus oli heille yksi monista vankilaelämän piirteistä, joita he joutuvat
päivittäin kohtaamaan. He suhtautuivat varautuneesti ajatukseen, että maa-

⁴² Tähän nähden ristiriitaisesti Bovenkerk & Yesilgöz (2004, 89) ovat havainneet, että
monet maahanmuuttajat pitävät länsimaista oikeusjärjestelmää (liian) ”pehmeänä”.

⁴³ Tämä suhtautumistapa on erilainen kuin monissa muissa tutkimuksissa havaittu rikos-
oikeusjärjestelmän toimijoiden mielipide, jonka mukaan normaalijärjestelmä ei riitä
maahanmuuttajien kanssa toimittaessa (Bovenkerk & Yesilgöz 2004, 90).

hanmuuttajavangeille olisi omia erityisiä palveluja⁴⁴. Institutionaalisen rasismien mahdollisuuden he kiistivät vähintään yhtä ponnekkaasti kuin monet vankilassa haastattelemamme nuoret ja edellä siteeratut poliisit.

Rasismien kiistäminen kertoo puhujan omasta kokemusmaailmasta. Riskinä on se, että rasismien kiistäminen muuttuu periaatteelliseksi ongelman ollessa vaikeasti lähestyttävä. Tällainen lähtökohta voi johtaa sokeuteen tunnistaa arkielämän mahdollisesti rassistisia käytäntöjä sekä siitä syntyviä eriarvoisuuden ja kaltoin kohtelun kokemuksia.

Rasismien puuttumisen ongelmallisuudesta puhuttaessa korostetaan usein sitä, että maahanmuuttomaana Suomi on varsin uudenaikaisessa tilanteessa eikä vakiintuneita järjestelmiä tai käytäntöjä esimerkiksi rasismien vastustamiseksi ole kehitetty. Lainsäädännön tasolla on tehty monia uudistuksia syrjinnän vastaisen toiminnan tehostamiseksi (mm. yhdenvertaisuuslaki, rikoslaki). Myös Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma vuodelta 2006 korostaa tehostamisen tarpeita rasismien ja syrjinnän ehkäisemisessä. Näyttää kuitenkin siltä, etteivät lainsäädännölliset ja poliittiset uudistukset johda käytännön työn uudelleen arviointiin ja uudistamiseen saakka. Resurssipula ja tiedon puute vaivaavat monikulttuuristen asioiden paneutumista ja systemaattista kehittämistä institutionaalisissa käytännöissä.

On selvää, että esimerkiksi yhdenvertaisuuslain edellyttämiä työyhteisön yhdenvertaisuussuunnitelmia ja niiden seuranta ei voida toteuttaa käytännössä ilman riittäviä tiedollisia ja taloudellisia resursseja. Kulttuurisesti sensitiivisen työetoksen luominen työpaikoille vaatii paitsi yhteistä tahtoa ja vastuuta, myös kunnollista paneutumista siihen, mitä kulttuurinen sensitiivisyys kullakin työpaikalla voi tarkoittaa, ja mitä se edellyttää itse kunkin työntekijän kannalta. Yhdenvertaisuusperiaatteen onnistuneeseen käytännön soveltamiseen ei varmastikaan ole tarjolla yhtä reseptiä, vaan se vaatii kollektiivista panostamista asiaan.

Monen haastatellun nuoren vapautuminen oli lähellä, joten siihen liittyvät asiat, kuten asunnon, työ- tai opiskelupaikan saaminen, askarruttivat heitä. Osa suhtautui tulevaisuuteensa varsin toiveikkaasti, mutta muutamilta tuntuivat puuttuvan lähes kokonaan sosiaaliset verkostot, asunto, työ- tai opiskelupaikka, mikä sai vankilan jälkeisen elämän näyttämään varsin lohduttomalta. Myös haastattelemamme asiantuntijat pitivät jälkihuollon nykytilaa puutteellisena ja siten yhtenä vankeinhoidon asiakkuuden jättäviä (maahanmuuttajataustaisia) nuoria syrjäyttävänä tekijänä (ks. luku 4.1; myös Granfelt 2007, 140–141; Rantala 2004, 7–8).

⁴⁴ Toisaalta vankilassa oli jo olemassa joitakin erityiskäytäntöjä, kuten kirjaston tarjoamat eri kieliset kirjat, mahdollisuus tavata eri uskontokuntien johtajia ja erityisruokavaliójärjestelyt (muun muassa ramadanin aikaan).

Maahanmuuttajataustaisten ja romaninuorten haasteelliset elämäntilanteet olisi otettava jälkihuollon erityisen huomion kohteeksi. Tämä voisi toteutua uuden vankeuslain mukaisen vankeusajan ja vapautumissuunnitelmien kautta, jotka laaditaan jokaiselle vangille. Tässä suhteessa on toivottava, etteivät tätä estä tutkimuksissa ongelmallisiksi havaitut rakenteellisista kysymyksistä aiheutuneet resurssien vähyys sekä moniammatillisen työotteen kehittämisen haasteet (palvelukentän sekavuus, huono tiedonkulku, tukevien rakenteiden puuttuminen, professionaalisten näkökulmien yhteensovittamisen ongelmat jne., esim. Rantala 2004; Pietikäinen 2007).

5.6 Nuorisorangaistus

Nuorisorangaistus on esimerkki hoidon ja rangaistuksen yhdistämistä korostavasta ja tiukkaa uusklassismia murtavasta ajattelusta, sillä siinä yhdistyvät rankaiseminen ja kuntouttavat toimenpiteet sekä rangaistuksen henkilökohtainen räätälöinti. Tarkoitus on toisaalta osoittaa nuorelle teon moitittavuus, toisaalta tukea ja ohjata häntä elämään yhteiskunnan sääntöjen mukaan hänen erityistarpeensa huomioon ottaen. Vuoden 2005 alussa rangaistus vakinaistettiin kahdeksan vuoden kokeilun jälkeen. Se on tarkoitettu 15–17-vuotiaille nuorille, jotka ovat tehneet suhteellisen vakavia tai useita rikoksia sekä niille, jotka ovat vaarassa joutua rikoskierteeseen. Ankaruudeltaan nuorisorangaistus sijoittuu sakon ja ehdottoman rangaistuksen väliin. Kestoltaan 4–12 kuukauden rangaistukseen sisältyy säännöllisiä valvontatapaamisia kriminaalihuollon työntekijöiden kanssa, sosiaalista toimintakykyä edistäviä tehtäviä ja ohjelmia, tukea ja ohjausta sekä työelämään ja työn tekemiseen perehdyttämistä.

Rangaistuksen hyvinä puolina on pidetty sen konkreettisuutta, intensiivisyyttä ja sitä, että nuoren yksilölliset tarpeet voidaan ottaa siinä huomioon. Koska se on suunniteltu ”rikoksilla oirehtiville nuorille”, rangaistuksen keskeyttäminen on yleistä, joskin rangaistuksen vakinaistamisen jälkeen se on vähentynyt huomattavasti. (Lappi-Seppälä 2002a, 305–311; Nuorisorikostoimikunnan mietintö 2003, 47; Marttunen 2005; Keisala & Marttunen 2007, 84.)

Nuorisorangaistuksen käyttö on vähäistä. Siksi myös nuorisorangaistusta suorittavia maahanmuuttajataustaisia nuoria on vuosittain vain muutamia. Tosin vuonna 2003 tämä rangaistus oli suhteellisesti hieman yleisempi 15–17-vuotiaalla tuomituilla ulkomaan kansalaisilla kuin Suomen kansalaisilla (4 %, 8 henkilöä vs. 0,6 %, 26 henkilöä, ks. tarkemmin liite 4). Ku-

kaan haastattelemistamme nuorista ei ollut suorittanut tai suorittamassa tätä tuomiota.

Tarkastelemme nuorisorangaistusta kuitenkin tässä julkaisussa, sillä se tuntuu soveltuvan hyvin maahanmuuttajataustaisten nuorten rikosten käsittelyyn sen vuoksi, että siinä otetaan huomioon nuoren elämäntilanne ja elämänhistoria paitsi henkilötutkinnan ja toimeenpanosuunnitelman kautta, myös rangaistukseen toimeenpanossa erilaisten ohjelmien ja keskustelujen kautta. Esimerkiksi rangaistukseen sisältyvissä valvontatapaamisissa kysellään nuoren kuulumisia, selvitetään kriisitilanteita ja käytännön asioiden hoitamista, minkä lisäksi voidaan järjestää erilaisia verkostopalavereja. Rangaistusta arvioivassa tutkimuksessa haastatellut kriminaalihuollon työntekijät pitivät tärkeänä, että nuorta kuunnellaan ja hänet otetaan vakavasti eikä vain yksipuolisesti kerrota totuuksia (Keisala & Marttunen 2007, 25).

Haastattelemamme kriminaalihuollon työntekijät pitivät nuorisorangaistuksen hyvinä puolina etnisiin vähemmistöihin luokiteltujen nuorten näkökulmasta sitä, että siinä on monia nuoren selviytymistä edesauttavia tekijöitä, kuten aikaa paneutua nuorelle tärkeisiin kysymyksiin, kertoa hänelle suomalaisen yhteiskunnan toiminnasta (koulutusjärjestelmistä, työn hakeemisesta) sekä pohtia nuoren kanssa hänen tekemiään rikoksia koko hänen elämänhistoriaansa vasten:

[s]e voi olla sit niille [nuorille] aika tärkeeki, asia, et on paikka missä voi puhuu ja voi kertoo kuin huonosti voi ja tällasta. Kylhän nää [nuoret] tulee sit mukaan, jos on sellanen vähän syvempi työskentelysuhde sitten kun tapaa usein. Et koska kyllähän niillä varmaan on hirveen paljo pahoinvointii, mitä ne ei niinku voi tai halua tuoda esille, jos on pinnallisii kontakteja, koska pitää pärjätä.

Tästä huolimatta tapaamamme kriminaalityöntekijät myönsivät, että nuorisorangaistuksen yksilöllistä räätälöintiä nimenomaan maahanmuuttajataustaisten nuorten näkökulmasta on mietitty varsin vähän. Sen vuoksi pohdimme seuraavassa muutamia rangaistuksen suunnitteluun ja toimeenpanoon liittyviä kysymyksiä.

5.6.1 Toimeenpanosuunnitelma

Nuorisorangaistuksen tuomitsemista edeltävässä moniammatillisessa prosessissa päätetään, kenelle nuorisorangaistus tuomitaan. Tähän prosessiin voi osallistua kriminaalihuollon työntekijöiden, kunnallisen sosiaalitoimen edustajien ja oikeusviranomaisten lisäksi nuoren huoltajat ja lähipiirin edustajia, opettajia sekä muita nuoren elämässä merkittäviä tahoja ja henkilöitä. Yleensä prosessin aloitteentekijä on syyttäjä, joka pyytää sosiaaliviranomaisilta henkilötutkinnan ja myöhemmin kriminaalihuollosta rangaistuksen toimeenpanosuunnitelman.

Toimeenpanosuunnitelmaa laadittaessa nuoren kanssa keskustellaan muun muassa siitä, mistä hänen rikoksensa kumpuavat, millaiseen elämäntilanteeseen ne liittyvät ja millaisia tilanteita rikoksetilanteet ovat konkreettisesti olleet. Osa haastattelemistamme nuorista kiisti syyllistyneensä rikoksiin, joista he olivat saaneet tuomioita. Heidän saattaa sen vuoksi olla vaikea motivoitua nuorisorangaistuksen suorittamiseen. Nuorten motivaation puute on usein kielteisten päätösten peruste soveltuvuusarvioinneissa, jolloin on vaarana, että juuri eniten intensiivistä tukea vaativat (maahanmuuttajataustaiset tai muut etnisten vähemmistöjen) nuoret jäävät nuorisorangaistuksen ulkopuolelle (myös Marttunen & Keisala 2007, 71). Soveltuvuutta arvioivilla työntekijöillä olisi oltava riittävästi tuntemusta tekijöistä, jotka voivat olla esimerkiksi rikosten kiistämisen taustalla.

Jo soveltuvuusarvioita tehtäessä ja toimeenpanosuunnitelmaa laadittaessa avautuu mahdollisuus etnisten vähemmistöjen kohtaaman arkipäivän rasmin käsittelyyn yhtenä rikosten taustatekijänä, kuten myös sen pohtimiseen, mitä toiveita nuorella on rangaistuksen toimeenpanon suhteen. Myös vanhemmilla on oikeus tulla kuulluiksi tässä vaiheessa, vaikka vanhemmista vain puolet osallistuu laatimisprosessiin (mt., 13).

Etnisten vähemmistöjen nuorten rangaistusten suunnitteluun kuuluu olennaisena osana sen pohtiminen, miten ne edistävät nuorten kotoutumista suomalaiseen yhteiskuntaan. Sen vuoksi viranomaisilta vaaditaan valmiuksia monikulttuuristen yhteistyöverkostojen kehittämiseen ja hyväksikäyttöön sekä rangaistuksen suunnittelussa että toimeenpanossa. Haastattelemiemme kriminaalihuollon työntekijöiden mukaan maahanmuuttajavanhemmat ovat aktiivisempia kuin suomalaisvanhemmat verkostopalaverissa, joita järjestetään toimeenpanosuunnitelmaa laadittaessa. Myös syyttäjillä prosessin alulle panijoina ja muilla oikeusviranomaisilla olisi oltava riittävästi tietoa monikulttuurisuuteen liittyvistä kysymyksistä. Haastattelemamme kriminaalihuollon työntekijät kuitenkin pahoittelivat verkostopalaverissa käteen jäävän tiedon ”pinnallisuutta”, joten verkostoyhteistyön kehittämistä tarvitaan vielä.

5.6.2 Ohjelmat

Kriminaalihuolto valmistelee nuorisorangaistukseen kuuluvat ohjelmat, jotka sisältävät keskusteluja rikollisuudesta ja päihteiden käytöstä, pyrkivät edistämään sosiaalisia taitoja sekä informoivat nuorta yhteiskunnan toiminnasta. Ohjelmista räätälöidään kunkin nuoren tarpeisiin soveltuva kokonaisuus (Marttunen 2005; Keisala & Marttunen 2007, 6–14).

Ohjelmat ovat saaneet aikaisempaa suuremman roolin nuorisorangaistuksissa. Lisäksi niistä on tullut aikaisempaa suunnitelmallisempia ja strukturoidumpia. Tiukka strukturointi saattaa heikentää etnisten vähemmistöjen nuorten kykyä osallistua niihin. Ohjelmiin osallistumista hankaloittaa muun muassa kirjallisiin tehtäviin liian heikko kielitaito, joka on myös hidastanut työskentelyä ylipäättään, joskus niin paljon, ettei nuorisorangaistusaika ole riittänyt edes tärkeimpien osioiden läpiviemiseen (Keisala & Marttunen 2007, 22). Arvioimme seuraavassa tarkemmin muutamia näistä ohjelmakokonaisuuksista siitä näkökulmasta, millaisia haasteita maahanmuuttajien osallistuminen niihin voi tuottaa ja millaista hyötyä niistä voisi olla maahanmuuttajataustaiselle rikoksia tehneelle nuorelle.

Nuorten rikoksia koskevat keskustelut on ohjelmista käytetyimpiä. Ne ovat hyödyllisiä monille nuorille, mutta joillekin keskusteleminen rikoksiin liittyvistä tunteista on hankalaa, jopa ylivoimaista (mt., 26). Tällaisia löytyi myös haastattelemistamme nuorista; osa ei pitänyt itseään syyllisinä tekoihin, joista he olivat saaneet muun muassa vankeustuomioita. Heidän motiivomisensa on suuri haaste ja vaatii työntekijöiltä sensitiivisyyttä ja sosiaalisia taitoja. Työntekijöiden nuoriso- ja monikulttuurinen tietämys saattaa auttaa tässä.

Yli puolet nuorisorangaistukseen tuomituista on tehnyt väkivaltarikoksia, minkä vuoksi nuorisorangaistuksessa käytetyt *suuttumuksen hallinta-ohjelmat* voivat olla tärkeitä nuoren ajatteluun ja käyttäytymiseen vaikuttajia (mt., 11, 56–58). Nuorisokulttuurista näkökulmaa ei pidä unohtaa tällaisissa väkivaltaa ehkäisevissä ohjelmissa, joita tarjotaan nuorille muissakin toimintaympäristöissä, kuten vankilassa, kouluissa tai nuorisotiloissa. Ne perustuvat kognitiivis-behavioristiseen ajatteluun, jossa pyritään muuttamaan totuttuja ajattelutapoja ja sitä kautta käyttäytymistä. Etnisiin vähemmistöihin luokiteltujen nuorten (miesten) on halutessaan voitava päästä tämän tyyppisiin ohjelmiin ja heidän osallistumistaan voitaisiin myös rohkaista. Etnisen sensitiivisyyden näkökulmasta on kuitenkin tärkeää, ettei ohjelmissa vahvisteta maahanmuuttajanuoriin kohdistuvia stereotypioita joko väkivallan tekijöinä, pelkojen lähteenä tai voimattomina uhreina (Hautaniemi 2004, 105–107). Väkivaltaa ei ole syytä kutistaa pelkästään

kulttuurista johtuvaksi asiaksi, mikä häivyttää väkivallan sidoksen sosiaaliin suhteisiin ja sen luonteen yhteiskunnallisena ongelmana.

Haastattelemiemme nuorten tarinat osoittavat, että väkivallan käyttöön johtavat prosessit ja sen oikeuttamistavat eroavat jossain määrin sen mukaan, missä se tapahtuu (julkinen tila, perhe, pari- ja läheissuhteet). Siksi ohjelmia olisi hyvä jossain määrin eriyttää tapahtumakonteksteittain⁴⁵. Ryhmämuotoisuuden rinnalla olisi myös kehitettävä väkivaltaa käsittelevää yksilötyötä, sillä ryhmissä voi olla vaikea käsitellä omaan henkilöhistoriaan liittyviä arkaluontoisia kysymyksiä (myös Granfelt 2007, 147; Nyqvist 2003, 163).

Yhteiskuntaan integroivassa ohjelmakokonaisuudessa voidaan valita nuorten näkökulmasta olennaisimpia aihepiirejä, kuten asuminen tai suomalaisen kulttuurin esittely maahanmuuttajanuorten kannalta, työelämään kiinnittyminen, opiskelu, tuki eri viranomaisten kanssa asioinnissa. Myönteistä on, että maahanmuuttajanuorille on suunniteltu osio, jossa heitä tutustutetaan suomalaiseen yhteiskuntaan ja sen sääntöihin; tämä osio sai nuorilta myönteistä palautetta (Keisala & Marttunen 2007, 10–11).

5.6.3 Työelämään perehdyttäminen

Aiemmin nuorisorangaistuksissa painottui työelämään tutustuminen ja työn tekeminen, joiden osuus on kuitenkin vähentynyt ohjelmien ja kirjallisten harjoitusten osuuden lisääntyessä. Lisäksi osa nuorista on jo työelämässä tai opiskelee. Tällä hetkellä 60 prosenttia nuorisorangaistusten sisällöstä on sosiaalista toimintakykyä edistäviä ohjelmia, kolmannes valvontatapaamisia, ja työn osuus on muutamia prosentteja. (Keisala & Marttunen 2007, 4–6.)

Tutkimuksemme osallistuneet nuoret pitivät työelämään kiinni pääsemistä tärkeänä, mutta hyvin vaikeana asiana. Monet kertoivat yrittäneensä hankkia itselleen työpaikkaa, mutta törmänneensä syrjintään ja suoranaiseen rasismiin. Suomalaisesta poikkeava ulkonäkö tai ei aivan täydellinen kielitaito voi estää työpaikan saamisen, vaikka motivaatioita olisikin. Työhön pääseminen saattaa olla erityisen hankalaa haastattelemiemme kaltaisille nuorille, joiden asema on marginaalinen paitsi nuorina maahanmuuttajina, myös rikosten tekemisen takia. Työelämään perehdyttäminen nuorisorangaistuksen osana voisi olla yksi keino integroida näitä nuoria yhteiskuntaan.

⁴⁵ Yksi esimerkki tällaisista eriytetyistä väkivallan vastaisista toimintaohjelmista on maahanmuuttajataustaisille miehille suunnattu Espoon Lyömättömän Linjan ”Miehen Linja” -ohjelma (www.lyomatonlinja.fi/miehenlinja.htm).

5.7 Sovittelu

Joissakin länsimaissa on käytetty rikosoikeusjärjestelmän piirissä niin kutsuttuja kulttuuritulkkveja käsiteltäessä monikulttuurisia kysymyksiä (esim. Bovenkerk & Yesilgöz 2004, 90). Tämä ajatus tuli esiin viranomaisten haastatteluissa yhtenä mahdollisena vastauksena maahanmuuttajataustaisten nuorten rikosten ja muiden konfliktien viranomaiskäsittelyn haasteisiin (myös Iivari 2006, 141–144). Myös nuorisotyön kentällä on kokeiltu kulttuuritulkkien käyttöä monikulttuurisissa työyhteisöissä.⁴⁶ Tällainen työmalli nostettiin esiin erityisesti puhuttaessa erilaisista sovittelumalleista (vertaissovittelu koulussa, rikosasioiden sovittelu, poliisin harjoittama sovittelutoiminta). Sovitteluun osallistuminen tulkittiin eri kulttuuritaustaisille nuorille hyödylliseksi ja opettavaiseksi prosessiksi, jonka kuluessa he voivat oppia paitsi hyvittämään tekemänsä vääryydet, myös tuntemaan toisiaan ja toistensa kulttuureja. Sovittelun uskottiin hälventävän stereotyyppioita ja ennakkoluuloja.

Rikosten sovittelu on vuodesta 2006 ollut lailla säädeltyä toimintaa, jossa rikoksen tekijä ja uhri pyrkivät sopimaan riidan vapaaehtoissovittelijan avustuksella. Sovinnon perusteella syyttäjä voi tehdä syyttämättäjättämispäätöksen tai sovinto voi lieventää rangaistusta. Nuorten (myös alle 15-vuotiaiden) rikoksia on soviteltu melko paljon (esim. Eskelinen 2005).

Sovittelun taustaideologiana on niin kutsuttu restoratiivinen oikeus (Iivari 2006, 143–144), jonka keskeisenä tavoitteena on konfliktien epävirallinen ratkaisu oikeuskäsittelyn sijaan ja rinnalla. Tuomioistuimen ulkopuolella tapahtuvan sovittelun uskotaan toimivan parempana konfliktinratkaisumenetelmänä kuin niiden käsittely tuomioistuimissa, sillä siinä annetaan asianosaisille itselleen mahdollisuus sopia konflikti niin sanotun puolueettoman sovittelijan välityksellä. Suomessa sovittelijat ovat olleet tehtävään koulutettuja vapaaehtoisia, ja toimintaa ovat tyypillisimmin ohjanneet kuntien sosiaalitoimen alaiset sovittelutoimistot.

Haastattelimme paitsi sovitteluun osallistuneita maahanmuuttajataustaisia nuoria, myös kahta sovittelijaa sekä yhtä sovittelun ohjaajaa sovittelutoimistossa, jossa sovellettiin niin kutsutun sosiaalisen sovittelun mallia monikulttuurisissa konflikteissa. Mallin tavoitteena on vahvistaa eri väestöryhmien välisiä sosiaalisia suhteita sovittelutoiminnan avulla, osin jo ennen konfliktien syntymistä. Toisella haastattelemistamme sovittelijoista oli maahanmuuttajatausta.

⁴⁶ Muina keinoina haastatteluissa nousivat esiin työntekijöille annettava monikulttuurisuuskoulutus ja maahanmuuttajien ammatillisen tietotaidon edistäminen työyhteisön sisällä. Keinojen toimivuudesta ei aina oltu yhtä mieltä.

Toimiston monikulttuurisissa sovitteluissa vähintään toinen sovittelijoista on maahanmuuttaja. Sovittelijat uskoivat, että sovitteluosapuol(t)en kanssa samasta kulttuuripiiristä tulevat koulutetut vapaaehtoissovittelijat ymmärtävät paremmin sovittelutilanteen erityispiirteet kuin kantasuomalaiset sovittelijat. He näkevät, mitkä asiat jäävät sovitteluun osallistuneille nuorille ja heidän perheilleen helposti epäselviksi ja pystyvät selittämään ne heille ymmärrettävällä tavalla. Haastateltavat uskoivat myös, että maahanmuuttajataustaisen sovittelijan on helpompi synnyttää luottamuksellinen ilmapiiri monikulttuurisessa sovittelussa kuin kantaväestöä edustavan sovittelijan.

Vapaaehtoisille sovittelijoille säilytetään tässä asetelmassa suuri vastuu ymmärtää ja tulkita soviteltavaa, usein hyvinkin monimutkaista nuorten ryhmätilannetta. Sovittelijoiden koulutukseen ja työnohjaukseen olisi varattava riittävästi resursseja. Lisäksi koulutusta olisi suunniteltava siten, että siinä otetaan huomioon sovittelun monikulttuurisen toimintaympäristön tuomat erityishaasteet sekä sovittelun taustalla olevan konfliktin että sovittelussa syntyvän vuorovaikutuksen kannalta.

Sovittelijat näkivät monikulttuurisessa sovittelussa erityisesti luottamuksen rakentamiseen liittyviä haasteita. Joidenkin maahanmuuttajien kerrottiin pelkäävän tiedon sovittelusta ja tehdyistä rikoksista leviävän omiin yhteisöihinsä samasta maahanmuuttajaryhmästä olevan sovittelijan välityksellä. Myös tulkin läsnäolo sovittelutapaamisissa saattaa herättää sovittelijoiden mukaan ristiriitaisia tunteita. He pitivät tärkeänä, että sovitteluun osallistujat voisivat käyttää omaa äidinkieltään puhuessaan tunteistaan ja muista tapaukseen liittyvistä herkistä asioista. Toisaalta heidän mukaansa on erittäin haasteellista toimia samaan aikaan tulkkina ja sovittelijana. Siksi tapaamisessa olisi hyvä olla mukana ulkopuolinen tulkki. Kuitenkaan tekeminen tulkkina ei välttämättä tunne tapaukseen tai rikosprosessiin liittyvää käsitteistöä, jolloin vaarana on, etteivät puheena olleet asiat välity oikeassa muodossa maahanmuuttajaosapuolille.

Haastattelimme viittä sovitteluun osallistunutta nuorta miestä, joilla oli maahanmuuttajatausta. Heistä neljää epäiltiin väkivallasta suomalaisia nuoria miehiä kohtaan ja yhtä parisuhdeväkivallasta. Yleisesti ottaen nuoret pitivät kokemustaan sovittelusta erittäin hyvänä. Yhtä lukuun ottamatta he kertoivat, että sovitteluun osallistuminen oli ollut heille opettavainen kokemus rikosten kannattamattomuudesta. Heidän tarinansa tuovat kuitenkin esiin muutamia monikulttuuriseen rikosten sovitteluun liittyviä kysymyksiä, joita olisi syytä pohtia tarkemmin menetelmän jatkokehittelyissä. Pohdimme seuraavassa kolmea aihepiiriä: vastuun ottamiseen liittyvää epävarmuutta, perheen roolia sovittelussa ja kysymystä rasismien puheeksi ottamisesta sovittelutapaamisissa.

5.7.1 Vastuun ottaminen ja tietoon perustuva suostumus

Kaikki pahoinpitelyistä epäillyt pojat suhtautuivat jossain määrin ristiriitaisesti itse sovitteluprosessiin, vaikka he olivat tyytyväisiä siihen, ettei tapaus edennyt rikosprosessissa. Osa oli ollut tyytyväisiä myös siihen, miten asiaa oli käsitelty itse sovittelutapaamisessa, kuten seuraava lainaus osoittaa⁴⁷:

Se sovittelu meni mun mielestä ainaki ihan hyvin. Se oli ihan rauhallinen ja kaikki käsitteli ihan rauhassa omaa kantaansa. Äänensävy voi ehkä nousta välil aina korkeelle, mut ei siit tullu mitään sen kovempaa niinku sanaharkkaa tai mitään sellast vakavempaa. Kaikki käsitteli oman kantansa, tai aina jos halus esittää oman kantansa, niin ihan rauhassa sai olla.

On kiinnostavaa, että monet kiistivät tehneensä sovittelun kohteena olleen rikoksen joko osittain tai kokonaan. He syyttivät toista osapuolta tappelun aloittamisesta, väittivät, etteivät he oikeastaan olleet lyöneet ketään, tai että kukaan sovitteluun osallistuneista ei syvän humalatilansa takia muistanut mitään tapahtumista. Kantasuomalaisen pojan pahoinpitelystä epäillyt kaksi poikaa väitti, että muut juhliin osallistuneet lavastivat heidät syyllisiksi, koska he olivat olleet ”ainoat ulkomaalaiset” paikalla. Toinen heistä kuvasi tilannetta näin:

No ne, ku se, ensin löi mun kaveria, mä olin, et mä menin auttaa, tai oikeestaan, mä menin vaan auttaa kaveria, ni sen takii tuli toi, mä en lyöny ketään, nenää sisään tai mitään. Mä menin vaan erottaa niit tällee ja sit tuli lappu himaan.

Tästä huolimatta lähes jokainen kertoi myöntäneensä syyllistyneensä rikokseen itse sovittelutapaamisessa. He olivat tehneet näin huomattuaan myöntämisen keinoksi välttää asian rikosoikeudellinen käsittely ja koska vastapuolen vaatima vahingonkorvaus oli ollut heidän mielestään kohtuullinen. Haastattelemamme nuoret saattoivat käyttää sovittelua strategisesti. Voidaan puhua eräänlaisesta ”minän strategioinnista”, jossa nuoret olivat omaksuneet tilanteesta parhaiten selviämisen mahdollistavia toimintatapoja, vaikka niitä ei koettukaan oman itsen mukaisiksi vaan eräänlaiseksi näyttelemiseksi (Jahnukainen, Kekoni, Kitinoja & Pösö 2006, 37).

⁴⁷ Samanlaisia havaintoja on tehty sovitteluun osallistuneita ruotsalaisia nuoria rikosten-tekijöitä koskevassa tutkimuksessa (BRÅ-rapport 1999).

Pojat pitivät tärkeänä sitä, ettei heidän tapauksensa ollut edennyt rikos-oikeudelliseen käsittelyyn. Myös haastattelemamme sovittelijat kertoivat, että maahanmuuttajataustaiset nuoret ovat melkein päliin innokkaita myöntymään vastapuolen vaatimuksiin pelätessään asian etenevän oikeuteen. Edellä kuvatun kaltainen minän strategiointi ei kuitenkaan edistä vastuun ottamista tai sisäistämistä, sillä siinä toteutuu ainoastaan muodollinen vahingon korvaaminen ja vastuunottoa korkeintaan esitetään. Voidaan myös kysyä, onko maahanmuuttajataustaisilla nuorilla riittävästi asianmukaista tietoa rikosprosessista, jotta he voivat arvioida, mihin he ovat halukkaita suostumaan sovitteluneuvotteluissa. Maahanmuuttajataustaisten nuorten tietoon perustuvan suostumuksen varmistaminen on paitsi yksi monikulttuurisen sovittelun, myös rikosten oikeuskäsittelyn haasteita, etenkin jos he eivät luota viranomaisiin.

Seuraava sitaatti osoittaa, miten asian viranomaiskäsittelyn vaiheet voivat jäädä nuorille epäselviksi. Siteerattu poika on epävarma, oliko asiasta seurannut rikosrekisterimerkintä, ja mitkä sovittelun oikeudelliset seuraukset ovat, vaikka hän oletti, että asia on loppuun käsitelty:

Mä en itse asias tiiä tuliks mulle, sit siitä joku ihme rikosrekisteri vai ei. [...] Mä en tiedä, tuliks siit niinku syyttäjä mulle, et... niin no, en tiiä, syyttikö se mua siit. Tai syytti varmaan mua siitä, mut mä en tiiä, sainko mä jotain syytteit sit siitä jotain.

Rikoksen käsittely ja sovittelun oikeudellinen asema voivat jäädä epäselviksi kantasuomalaisillekin nuorille, mutta nuoren maahanmuuttajatausta tuo tilanteeseen usein lisähaasteen. Haastattelemamme kriminaalityöntekijät pitivät nuorten heikkoa tietämystä suomalaisesta yhteiskunnasta, omista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan yhtenä maahanmuuttajanuoria syrjäyttävänä tekijänä:

Työntekijä 1: Ja joskus on silleen, ainakin nyt yks asiakas on semmonen meillä joka tulee mieleen, et voi olla et on muidenkin kohdal semmost. Mut se ei oo vaan tullu esiin. Että nuori puhuu suomea aika hyvin, mutta jotenki ehkä antaa ymmärtää puhuvansa sitä paremmin ku mitä sitte puhuukaan. Ja sit käyki ilmi et hän ei ookaan ymmärtäny niit asioita ollenkaan.

Työntekijä 2: Kuitenkin ne asiat on sen verran vieraita ja vaikeita.

Työntekijä 3: Ja sit nyökkää et ymmärrän ymmärrän, vaik ei sit oikeesti ymmärräkään kauheen paljoo.

Työntekijä 1: Et tän kohal se just huomattiin sen takii, ku se oli niinku niin ilmiselvää, et hän ei oo ymmärtäny niitä. Mut voi olla et muidenkin nuorten kohdalla on niin että, ehkä ne on oppinu sitä kieltä, voi olla vähän kaveriporukassa ja, ehkä se ei oo sit riittävän syvällistä, että voi olla. Et voi olla myöskin et nää nuoret kohtaa sitä

just sitte muualla tuolla, niinku palveluissa, et ne vaan nyökkäilee, eikä ne ookaan ymmärtäny, ja sen takii sit tulee näit tämmösii niinku, et tippuu kaikkeist ja rupee syyllistyy rikoksii ja joutuu huonoon seuraan.

Vankilassa olleet nuoret luottivat saavansa tietoa oikeudelliselta avustajaltaan, mutta sovitteluissa avustajaa ei ollut mukana. Vapaaehtoissovittelijoiden tehtäväksi jää kertoa nuorille heidän ymmärtämällään kielellä sovittelun paikasta rikosoikeusjärjestelmässä ja nuorten asemasta siinä (esimerkiksi siitä, että sovittelu ei johda automaattisesti syyttämättä jättämiseen, vaan syyttäjä tekee siitä lopullisen päätöksen⁴⁸ tai siitä, mikä on rikosvastuun ja vahingonkorvausten ero). Kysymykseen olisi kiinnitettävä huomiota paitsi sovittelijoiden, myös muiden rikosten käsittelyssä mukana olevien viranomaisten koulutuksessa.

Tässä suhteessa esimerkkiä voi hakea huumeiden käyttörikoksiin syylistyneiden nuorten puhuttelukäytännöstä, jossa nuorelle selvitetään, mitä lainvastaista hän on tehnyt, mitä seurauksia rikoksesta on itselle ja muille, ja mitä rikosoikeudellisia toimenpiteitä siitä voi seurata. Syyttäjien vetämissä puhutteluissa on mukana nuoren lähiyhteisön, sosiaalihuollon ja poliisin edustajia, ja niissä arvioidaan myös sosiaalihuollollisten toimenpiteiden tarvetta. (Kainulainen 2006, 44–52, 106–107.)

Puhuttelujen haasteena on tilanteiden vuorovaikutuksellisuus. Puhuttelut nuoret puhuvat vähän, jolloin puhuttelut uhkaavat jäädä yksipuolisiksi nuorten ”nuhtelutilaisuuksiksi” (Rönkä 2005, 76). Nuorisorangaistuksen toimeenpanosta huolehtivien valvojien haastatteluissa on havaittavissa pyrkimystä tämällytyypin yksipuolisuuden ylittämiseen (Keisala & Marttunen 2007). Monet pitävät onnistuneen rangaistuksen suorittamisen edellytyksenä luottamuksellisen suhteen rakentamista nuoreen, nuoren arvostamista, aitoa kiinnostusta häntä kohtaan sekä nuoren ”kuuntelemista”. Tällainen ilmapiiri mahdollistaa henkilökohtaisista ja vaikeistakin asioista puhumisen nuorille, joilla ei välttämättä ole muita aikuiskuuntelijoita.

⁴⁸ Ida Mielityisen (1999) tutkimuksen mukaan syyttäjien halukkuus tehdä syyttämättä jättämispäätöksiä vaihtelee. Tutkimuksessa kerättiin tietoa vuosilta 1995–1997 sovitteluista jutuista. 48 prosenttia sovittelussa käsitellyistä virallisen syytteen alaisista rikoksista eteni tuomioistuimeen. Tämä tilastotieto on kuitenkin jossain määrin epävarma: tieto tapauksen etenemisestä saatiin ainoastaan joka viidenneltä sovittelua soveltaneelta paikakunnalta. Tietoa ei ollut myöskään siitä, olisiko syyttäjä voinut luopua toimenpiteistä ilman sovitteluakin, eikä siitä, tehtiinkö sovittelussa sopimus. (Mielityinen 1999, 42–43.)

5.7.2 Lähiyhteisöt mukaan?

Yksi niin sovittelun kuin yleensäkin kriminaalipoliittisten toimintojen tavoitteista on saada nuoren rikoksen tekijän ja uhrin lähiyhteisöt, erityisesti vanhemmat, mukaan rikoksen käsittelyyn (esim. Nuorisoriikostoimikunnan mietintö 2003, 115–118). Näin pyritään integroimaan normeja rikkonut osapuoli takaisin yhteisönsä sen sijaan, että hänet leimattaisiin rikolliseksi ja suljettaisiin ulos. Samalla varmistetaan, että uhri ja tekijä voisivat jatkaa rauhanomaista yhteiseloa. Nuorten sovitteluissa olisi tämän vuoksi hyvä, että osapuolten vanhemmat tai muita lähipiiriin kuuluvia henkilöitä olisi läsnä sovittelussa.

Haastattelemiemme nuorten vanhemmat eivät olleet paikalla sovittelu-tapaamisissa. Mielenkiintoista oli, että kukaan pojista ei myöskään olisi halunnut heitä mukaan. Osa ei ollut kertonut tapauksesta vanhemmilleen pelätessään, että rikos ja siihen liittyvä alkoholin käyttö olisi paljastunut vanhemmille. Perustellessaan tätä ratkaisua he tekivät eroa suomalaisen kulttuuriin. Heidän mukaansa alkoholin käyttö ja rikosten tekeminen ovat heille suurempia perheen ja kulttuurin normien rikkomuksia kuin suomalaisissa perheissä.

Nuorille vanhempien poissaolo sovittelusta tuntui olevan helpottava asia, mutta samalla menetetään mahdollisuus monikulttuuriseen keskusteluyhteyden luomiseen nuorten lähiyhteisöihin kuuluvien kanssa. Myös haastattelemamme sovittelijat tunnistivat tämän dilemman, ja kertoivat paitsi vanhempien läsnäolon eduista, myös muun muassa siitä, että vanhempien osallistuminen voi tehdä sovittelutapaamisista haasteellisia. Vanhemmat saattavat esimerkiksi dominoida neuvotteluja, jolloin nuoret eivät pääse keskustelemaan keskenään.

5.7.3 Vaiettu rasismi

Kolmas monikulttuurisen rikosten sovittelun haaste on sovitteluideologias-ta juontuva vähäinen panostus rasismiin ja muiden jännitteiden käsittelyyn nuorten välisissä suhteissa (ks. myös alaluku 4.3). Sovitteluideologiassa korostetaan asianosaisten kykyä ja valtaa sopia konfliktinsa itse, ilman että kukaan ulkopuolinen määrittäisi sopimuksen tai siihen johtavan keskustelun ehtoja. Sovittelijan on toimittava tällöin puolueettomasti. Se ymmärrettävästi johtaa sovittelijoiden haluttomuuteen nostaa keskusteluun konfliktien takana mahdollisesti olevaa arkipäivän rasismia, ainakaan kovin selkeästi, koska toinen osapuolista voi tulkita sen puolueellisuudeksi. Aieman keskustelumme yhteenvetona tässä voi toistaa, että tällöin nuoret me-

nettävät tilaisuuden puhua rasismista aikuisen kanssa, ja ongelman selvittäminen jää yksin nuorten vastuulle.

Tässä palataan siihen monimutkaiseen kysymykseen, jota olemme jo aiemmin tässä luvussa käsitelleet: onko viranomaisten vaikeneminen vaikeiden asioiden äärellä tulkittavissa hienotunteiseksi puolueettomuudeksi vai välinpitämättömyydeksi? Vastuullisen hyvinvointipolitiikan näkökulmasta vastuu vähemmistöiksi luokiteltujen oikeuksien toteutumisesta – myös heidän omien näkökantojensa kuuntelemisen mielessä – kuuluu aina myös niin sanotulle enemmistölle. Haaste on erityisen suuri, kun kyse on tunnepitoisesta ja herkästä aihepiiristä, josta nuorten itsekkin voi olla vaikeaa puhua tai josta he itse voivat ainakin aluksi olla haluttomia keskustelemaan. Nuorten ehdoilla ei sovittelussa keskustelua voi kuitenkaan loppuun saakka käydä.

5.8 Vaikeiden kokemusten kohtaaminen ja käsittely

Haastattelemistamme viranomaisista erityisesti kriminaali- ja sosiaalityöntekijät pitivät maahanmuuttajataustaisten asiakkaiden erityiskohtelun ja eriytettyjen tukitoimien edelleen kehittämistä tärkeänä, kun taas esimerkiksi vankilassa työskentelevät uskoivat nykyjärjestelyjen riittävän. Usein asiantuntijat puhuivat erityiskohtelusta suhteellisen abstraktilla tasolla, mikä vaikeutti erilaisten kantojen hahmottamista. Poikkeuksena tästä olivat pakolaisuuteen liittyvät traumaattiset kokemukset, kuten sotaväkivalta, läheisten katoaminen tai kuolema, kodin hävitys ja ylipäättään pakolaisuus prosessina.

Abdulin kertomusta olemme analysoineet jo aiemmin (luku 4.2). Hän oli muuttanut Suomeen sodan runtelemasta Somaliasta kymmenisen vuotta sitten, 13-vuotiaana. Asuessaan Somaliassa hän kertoi joutuneensa pakolimaan väkivaltaisuuksia ja pelänneensä päivittäin joutuvansa surmatuksi tai että niin kävisi jollekin hänen läheisistään (myös Hautaniemi 2006, 67). Hän oli nähnyt ihmisten ripustavan kaulaansa nimikylttejä, jotta heidät tunnistettaisiin siinä tapauksessa, että he kuolisivat. Hänen vanhempansa olivat kuolleet Somaliassa, ja Suomessa hän oli asunut aluksi sukulaistensa luona, joita hän kutsui haastattelussa perheekseen. Tämän perheen kanssa syntyneiden ongelmien vuoksi hän oli muuttanut lastenkotiin, ja myöhemmin hän oli asunut itsenäisesti omassa asunnossaan ja ollut asunnottomana.

Hän kertoi saaneensa suomalaisilta sosiaaliviranomaisilta apua lähinnä arjen ongelmista selviämiseen, mutta ei ollut keskustellut elämästään So-

maliassa heidän kanssaan. Kukaan viranomaisista ei ollut kysynyt häneltä niistä, mutta toisaalta hän ei kokenut tällaisia keskusteluja myöskään tarpeellisiksi. Hän kertoi pelon täyttämien Somalian vuosien tulevan joskus mieleen ”kuvina”, joista hän oli yrittänyt puhua ystäviensä kanssa, mutta ei ollut saanut heiltä liiemmin tukea. Haastattelussa jäi epävarmaksi, kaipasiko hän apua näiden ilmiselvästi vaikeiden asioiden käsittelyyn.

Nuoren itse voi olla hyvin vaikeaa määritellä tuen tarvettaan. Maahanmuuttajataustaisten nuorten kohdalla tilanne mutkistuu siksi, ettei nuorilla ole välttämättä tietoa, kenen viranomaisen puoleen kääntyä. Mahdollinen epäluulo viranomaisia kohtaan, kokemus epäoikeudenmukaisesta kohtelusta, omaan elämäntilanteeseen kohdistuva häpeä tai inho sekä yksilövastuun eetoksen tavoittelu nostavat yhteyden ottamisen kynnystä entisestään. Ei siis voida olettaa, että nämä nuoret itse kovinkaan hanakasti hakeutuisivat viranomaisten puheille. Yksittäinen hyvä tai huono kokemus vuorovaikutuksesta viranomaisten kanssa voi olla käännteentekevä.

Vankilassa niin ikään haastattelemamme Yusyf piti tärkeänä Suomessa saamaansa mielenterveydellistä hoitoa. Hän kertoi kärsineensä sodan keskellä elämisestä aiheutuneesta vaikeasta masennuksesta. Hän oli joutunut hoitoon jäätyään kiinni Suomessa tekemistään rikoksista. Haastattelussa hän nimesi masennuksensa yhdeksi syyksi sille, että oli tehnyt rikoksia. Kiinni jäädessään hän ei kertomansa mukaan ymmärtänyt olleensa sairas ja oli sen vuoksi suhtautunut hoitohenkilökuntaan epäluuloisesti. Haastatteluhetkellä hän hahmotti asian toisin ja näki hoitoon joutumisen olleen keskeinen käännekohta hänen elämässään (Gadd & Farrall 2004, 140): ”en mä voi sanoo kuinka hyvää [se on] tehnyt mulle”. Hoidon ansiosta hän alkoi hahmottaa elämäänsä toisin ja sai välineitä käsitellä elämänsä vaikeita asioita.

Omar esitti kolmannen selonteon entisessä kotimaassa koetuista vaikeista asioista. Hän uskoi pakolaisuuteen johtaneiden kokemustensa aiheuttaneen hänelle paljon ongelmia Suomessa (mm. joutumisen rikoskierteseen ja lopulta vankilaan). Samalla hän painotti, että oli selviytynyt. Abdulin ja Jusufin tavoin hän kuvasi kokemuksiaan ja niiden myöhempiä vaikutuksia suhteellisen ylimalkaisesti, mikä luultavasti johtuu tämän herkän aihepiirin verbalisoinnin vaikeudesta ylipäätään ja erityisesti tilanteessa, jossa siitä pitäisi puhua ennestään tuntemattomien tutkijoiden kanssa. Omar suhtautui omiin vaikeisiin kokemuksiinsa fatalistisesti:

Haastattelija: Niin, sulla ei oo sellasta oloa, että sä olisit halunnu niinku käsitellä niitä asioita täällä?

Omar: No mä oon käsitelly omalla tavalla ittelleni ja puhumalla. Jos mä puhuisin, ei se enää mitään auta, kun ne ei oo sellasii asioi, mitä häiritsee mua, enää. Koska se on ollut osa elämää ja se oli tarkoitus

kokea noita asioista. Oli esimerkki elämässä ja nyt ollaan tässä. Ennen on ennen.

Omar myönsi sosiaali- ja muiden viranomaisten kyselleen näistä kokemuksista, mutta Abdulin tavoin hän ei ilmaissut haluavansa keskustella niistä. Hän piti niitä yksityisasioinaan, jotka hänen olisi selvitettävä itse ja joiden suhteen hän uskoi olevansa jo selvillä vesillä.

Abdulin, Jusufin ja Omarin varovaiset ja tunnustelevat tavat lähestyä kysymystä maahanmuuttoon liittyvistä traumaattisista kokemuksista herättävät kysymyksen siitä, pitäisikö tällaisia asioita houkutellessa tulemaan kerrotuiksi nykyistä voimakkaammin, kun maahanmuuttajat kohtaavat suomalaisia viranomaisia. Vaikeasta kokemuksesta kertominen luotettavalle kuulijalle voi olla eheyttävä ja voimaannuttava prosessi. Tällainen tapauksen muistelu voi auttaa kohtaamaan menneen uudella tavalla ja jättämään sen taakse niin, että sen voi hyväksyä osaksi elettyä elämää. (Brison 2003, 50–58.) Nämä asiat eivät kuitenkaan tunnu tulevan kovin usein esiin, kun viranomaiset käsittelevät nuorten rikoksia, kuten haastattelemamme kriminaalihuollon työntekijä kuvaa:

Henkilötutkinnoissakaan, se et ku mä luen kaikki henkilötutkinnat, ni ei niis kyl koskaan [tule esiin maahanmuuttoon liittyvät asiat]. Et ainoo on se, et tulin maahan, tai on tullu maahan sen ja sen ikäsenä ja silloin ja silloin vanhempiensa tai jonkun kanssa, että ei mitään niinku yhtään niinku viittauksii niihin lapsuusajan asioihin.

Haastattelemiemme viranomaisten näkemykset traumaattisten kokemusten puheeksi ottamisesta maahanmuuttajataustaisten nuorten kanssa olivat varovaisia ja osin ristiriitaisia. Viranomaisten työn eetosta näytti kuvaavan se, ettei nuorten omiin asioihin kuten elämänhistoriaan haluttu tunkeutua, jos nuori ei itse ottanut aloitetta. Kuten aiemmin kuvasimme, tällaista työtettä perusteltiin toisaalta sillä, etteivät viranomaiset kokeneet olevansa riittävän koulutettuja kohtaamaan ja käsittelemään maahanmuuttajanuorten mahdollisesti hyvin traumaattisia kokemuksia, toisaalta hienotunteisuudella (myös Granfelt 2007, 134–135). Osa vastusti vaikeiden kokemusten tiedustelua rutiininomaisesti jokaiselta maahanmuuttajalta, koska eri ihmisillä nähtiin olevan eri tavalla voimavaroja ja erilaisia strategioita selvitä niistä. Kaikkien ei uskottu haluavan tuoda niitä viranomaisten tietoon.

Monet varsinkin rikosoikeusjärjestelmän sisällä toimivista viranomaisista pitivät vaikeiden kokemusten jälkihoitoa tärkeänä mutta totesivat samalla, ettei se ole heidän tehtävänsä. Tämä heijastaa perinteistä kontrollin (rikosoikeusjärjestelmä) ja hoidon (sosiaaliviranomaiset) välistä työnjakoa suomalaisessa rikosoikeusajattelussa, mikä saattaa helposti muodostua yk-

sittäisen nuoren viranomaiskohtaamisten kannalta vaikeasti hahmotettavaksi kokonaisuudeksi. Lisäksi erityisesti vankilassa työskentelevät viranomaiset näkivät resurssien (rahoituksen, henkilökunnan) puutteen esteenä maahanmuuttajien vaikeiden kokemusten erityiskäsittelylle. Jotkut pitivät haasteellisena erilaisten kulttuurien kohtaamiseen liittyviä jännitteitä, esimerkiksi viranomaisten ja maahanmuuttajaperheiden toisinaan toisistaan poikkeavia näkemyksiä siitä, mikä on kulloinkin ”lapsen paras” (myös Hautaniemi 2004, 124–127). Sekä kriminaalihuollon että vankilan työntekijät toivat esiin myös sen, että maahanmuuttajat saattavat olla haluttomia puhumaan esimerkiksi pakolaisuuteen liittyvistä vaikeista asioista, sillä he haluavat jättää ne taakseen ja keskittyä selviytymään suomalaisessa yhteiskunnassa.

Osa nuorista oli epävarmoja siitä, miten paljon he haluavat avautua viranomaisille vaikeista kokemuksistaan. Osalle puuttumattomuus merkitsi välinpitämättömyyttä, teknistä suhtautumista nuoriin, kokonaisvaltaisen kohtaamisen välttelyä tai heidän elämäntilanteensa ylenkatsomista. Siinä missä puuttumattomuus näyttäytyi viranomaisille tavoiteltavana suhtautumistapana, osa nuorista piti sitä pikemminkin kielteisenä orientaationa.

Osa viranomaisista oli valmiita kartoittamaan ja kohtaamaan maahanmuuttajataustaisten (nuorten) vaikeita elämäkokemuksia, vaikka menetelmien erityisyyksiä ei haastatteluissa ehditty käsitellä syvällisesti. Haastattelemamme sosiaalityöntekijä esitteli standardoitua kyselylomaketta, joka oli käytössä tehtäessä henkilötutkintoja rikoksia tehneille nuorille. Hän piti lomaketta sekä eettisesti hyväksyttävänä (kaikille samat kysymykset) että hyödyllisenä välineenä puhuttaessa nuorten kanssa heidän vaikeista kokemuksistaan. Hänen mukaansa henkilötutkintojen aikaisempi vapaamuotoisuus oli herättänyt epäilyksiä tutkittavissa nuorissa. Nyt kysymykseen ”miksi meiltä kysytään näitä kysymyksiä” oli mahdollista vastata toteamalla niiden olevan samoja kaikille tutkituille. Ryhmähaastattelu ei mahdollistanut syventymistä tarkemmin henkilötutkintojen suorittamiseen. Sen vuoksi haastattelussa jäi auki, miten lomakkeen avulla esiin tulleita vaikeita kokemuksia käsitellään myöhemmin, tai miten standardoitu lomake voi toimia vaikeiden ja usein vaiettujen kokemusten verbalisoimisessa.

Yksi haastatelluista kansalaisjärjestöaktiiveista suositteli lomakehaastattelulle vastakkaista tapaa työskennellä (maahanmuuttajataustaisten) nuorten parissa. Hän puhui paneutuneesta vuorovaikutuksesta nuoren kanssa. Monet haastattelemamme nuorista kaipasivat viranomaisilta kokonaisvaltaista suhtautumista nuoriin asiakkaisiin. Yksi haastatelluista kansalaisjärjestöjen edustajista peräänkuulutti yhden lähestymistavan sijasta avoimuutta erilaisille menetelmille paneuduttaessa ihmisten henkilöhistoriaan liittyviin asioihin. Menetelmien sopivuutta olisi arvioitava yksilö- ja

tilannekohtaisesti, ja epäsovinnaisempiakin menetelmiä, kuten draamapedagogiikkaa ja fysioterapiaa, voitaisiin hänen mukaansa harkita.

Viranomaisille yksilöllisyys ei kuitenkaan yleensä tarkoittanut ihmisen kokonaisvaltaista kohtaamista vaan pikemminkin kaikkien samanlaista käsittelyä: jokainen on yksilö, joka kohdataan yhdenvertaisena. Yksilön samanlaiseen kohteluun perustuva lähtökohta ei kuitenkaan välttämättä ole riittävän sensitiivinen tunnistamaan epätasa-arvoisuuden kokemuksia.

Lopuksi on vielä syytä huomauttaa, että traumaattisia kokemuksia voi kohdata myös suomalaisessa yhteiskunnassa, kuten olemme osoittaneet (ks. luvut 4.2 ja 4.3). Suomessa tehtyyn tutkimukseen (Sainola-Rodriguez & Kohn 2006) osallistuneista maahanmuuttajista (N=86) lähes puolet kertoi kärsineensä Suomessa asuessaan mielenterveysongelmista, tyypillisimmin masennuksesta, ahdistuneisuudesta ja tuskaisuudesta. Erityisen paljon tällaisia kokemuksia oli turvapaikanhakijoilla (71 %), vähän aikaa maassa asuneilla (64 %) ja nuorilla (alle 30-vuotiaat, 57 %). Monet (66 %) katsoivat Suomessa koettujen asioiden – kuten taloudellisten huolten, huolen entisen kotimaan tilanteesta, karkotuksen pelon, turvapaikkaprosessin aiheuttaman epävarmuuden, työttömyyden tai syrjinnän – vaikuttaneen ongelmien syntyyn. Lääkärit olivat huomanneet vain vähän yli puolet tapauksista⁴⁹. Näyttää siltä, että ennen Suomeen tuloa koettujen tapahtumien merkitys tunnistetaan paremmin kuin Suomessa koettujen asioiden vaikutus.

Haastattelemamme viranomaiset käsittelevät yhteiskunnan syrjiviä käytäntöjä, kuten rasistisen väkivallan monikasvoista ilmiötä, joko nuoren yksilön tai yhteiskunnan rakenteiden tason ongelmana. Nuorten ryhmään kuulumiseen ja ystävyys-suhteisiin liittyvät jännitteet jäivät vähemmälle huomiolle, päinvastoin kuin nuorten omat kertomukset antavat ymmärtää. Vaikuttaa siltä, että maahanmuuttajataustaisten ja romaninuorten arkielämän jäsenyyskamppailuihin liittyvät vaikeudet jäävät vaietuiksi kokemuksiksi, joista nuoret jätetään liian usein selviytymään yksin.

⁴⁹ Tutkimuksessa haastateltiin turvapaikanhakijoita ja Suomessa pysyvästi asuvia maahanmuuttajia sekä heitä hoitanutta terveydenhuoltohenkilöstöä (71 lääkäriä ja 71 muuta terveydenhuollon henkilöstöön kuuluvaa).